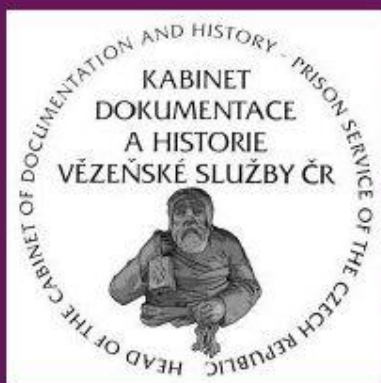
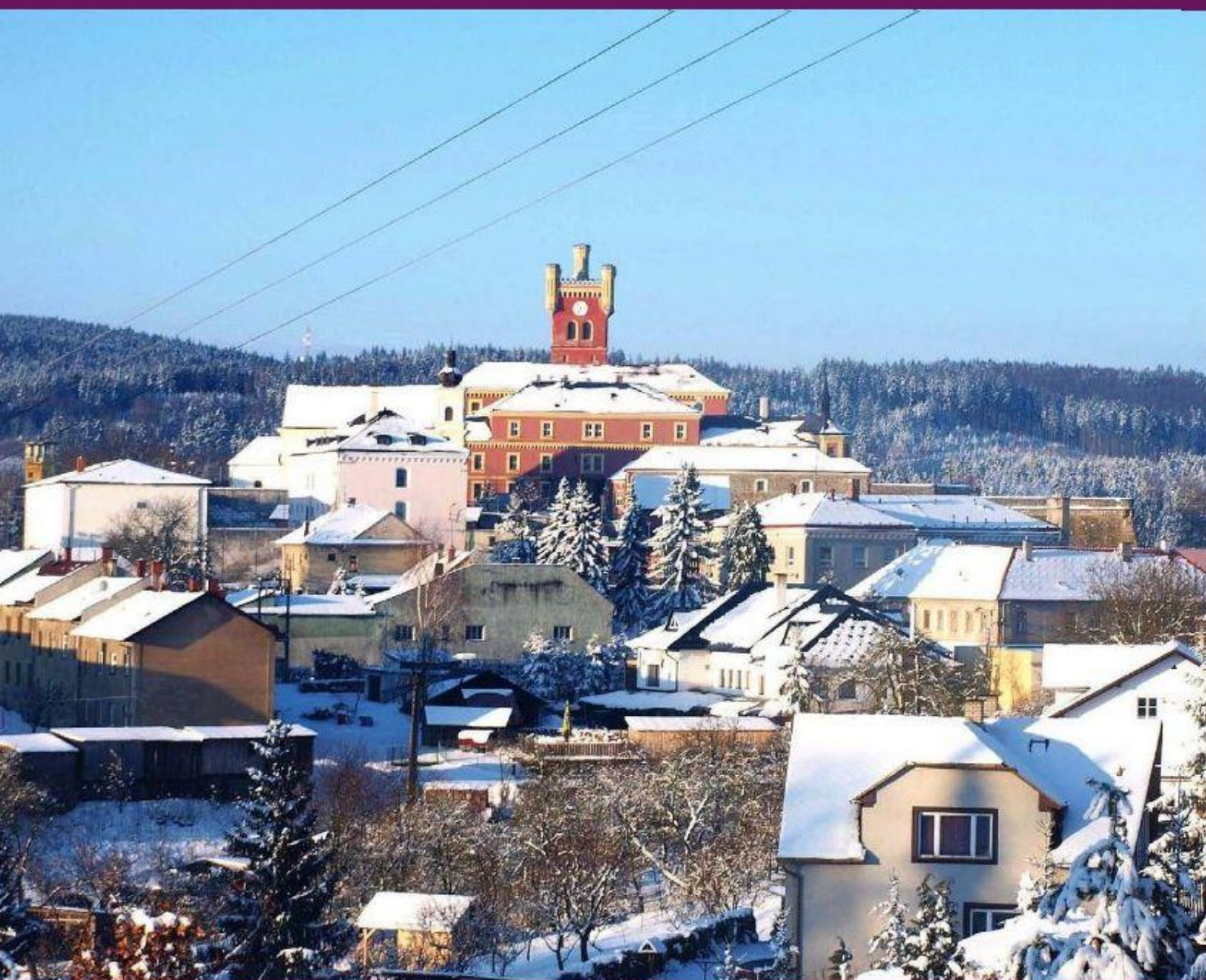

Historická penologie

VYDÁVÁ VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČR - AKADEMIE VS ČR

1/2017, ročník XV

PEDAGOGOVÉ A PSYCHOLOGOVÉ V ČESKOSLOVENSKÝCH VĚZNICÍCH

Historická penologie – vychází pololetně Vydává: Akademie Vězeňské služby ČR, Máchova 200, 471 27 Stráž pod Ralskem Šéfredaktor: PhDr. Ondřej Hladík Redakční rada: PhDr. Aleš Kýr, Alena Kašková Poštovní adresa redakce: Kabinet dokumentace a historie VS ČR, Soudní 1a, 140 67 Praha 4 email: ohladik@grvs.justice.cz	Náklad: 150 výtisků ISSN: 2533-803X (Print), 2533-8048 (Online) Evidenční číslo: MK ČR E 22732 Tisk: VS Tisk PRAHA-PANKRÁC, Soudní 988/1, 140 57 Praha 4 Obálka: Věznice Mírov (foto: O. Hladík)
---	---

Obsah

1. Úvod	2
2. Historický vývoj vězeňství a penitenciární péče do roku 1965	4
2.1. Od počátků vězeňství do poloviny 19. století	4
2.2. Od poloviny 19. století do roku 1965	13
3. Činnost pedagogů a psychologů v letech 1965-1989	29
3.1. Pokus o reformu československého vězeňství	29
3.2. Normalizace a pokles odbornosti	34
3.2.1. Penitenciární péče v praxi 70. a 80. let	40
3.3. Vězeňští specialisté a rezortní vzdělávání v SNV ČSR	43
4. Charakteristika práce současných vězeňských pedagogů a psychologů	46
5. Závěr	50
6. Obrazové přílohy	51
7. Přehled pramenů a literatury	67

Pedagogové a psychologové v československých věznicích

Alice Hladíková

1. Úvod

Zločin a trest, skutečnost doprovázející lidskou každodennost po celá tisíciletí. Současně jde o příčinu a důsledek soudního řízení, které zpravidla končí kratším či delším pobytem ve vězení. Jedná se tedy o nezpochybnitelnou kauzalitu – pomineme-li daleko méně početné tresty kapitální, ty však v rámci rozvinutého světa evropských zemí v podstatě vymizely (stejně vyspělá společnost severní části amerického kontinentu se v chápání humanizace výkonu trestu dosti liší). Rovněž nahlížení věznění jako nápravného procesu v rámci střeženého omezeného prostoru, kde však současně působí řada školených specialistů dohlížejících na rozvoj osobnosti a psychické zdraví delikventa, je jakousi příčinností. Na rozdíl od výše zmíněných skutečností jde o záležitost veskrze moderní, k níž musela soudobá civilizace projít dlouhou cestu podobně jako k odmítnutí útrpného práva a později justicí nařizovaného usmrcování odsouzených.

Právě výchovný proces se stal alfou i omegou smysluplného výkonu trestu odnětí svobody. Jenže k tomu, aby vše probíhalo tak jak má, je zapotřebí celé řady odhodlaných schopných specialistů, kteří po letech náročných studií v pedagogických a psychologických oborech zahájí nelehkou kariéru penitenciárního odborníka. Avšak k tomu, aby mohli s úspěchem plnit své povinnosti, jim nestačí pouze nadšení pro budoucí poslání, ale potřebují rovněž oporu v příznivých pracovních podmínkách zajištěných náležitými normami a kvalitní spoluprací s ostatním personálem vězeňských ústavů, což bohužel není a nebyvalo pravidlem.

Bylo by však chybou domnívat se, že pracovní zázemí vězeňských specialistů prošlo souvislým vývojem směřujícím k neustálému zvyšování odbornosti a lepším podmínkám potřebným k plnění každodenních úkolů. Opak je pravdou. Období rozmachu první republiky, které navazovalo na zkušenosti rakouského mocnářství, přerušila okupace Československa německými vojsky. Osudnou ranou pro penologii, která se v prvních poválečných letech opět pomalu dostávala ke slovu, zasadil komunistický převrat v únoru 1948. Po něm následoval dlouholetý úpadek penitenciární péče.

Z předešlých řádků již vysvítá, co vlastně bude hlavním tématem této studie. Ohniskem jejího zájmu jsou právě pedagogové a psychologové působící v trestních ústavech v druhé polovině 20. století, respektive po roce 1965. Při úvahách o časovém vymezení došlo ke zvolení tohoto data, protože je logickým mezníkem ve vývoji vězeňství, jak podrobněji vysvětlí příslušné kapitoly. Analýza je pak ukončena rokem 1989, který představuje zcela zásadní zlom v československých (a později českých) dějinách, jehož vliv na podmínky výkonu trestu odnětí svobody je zcela nepopiratelný. Po tomto datu došlo k tak významným změnám, že rozbor let 1990 až 2010 zcela přesahuje možnosti vymezené rozsahem předkládané studie. Navíc snaha vměstnat do ní všechny důležité události z přelomu tisíciletí je ve svém

důsledku kontraproduktivní – nutně by muselo dojít ke zmenšení objemu informací pro předešlé období. Období od 90. let tak zastupuje jen krátká charakteristika práce a souhrn povinností současných vězeňských specialistů.

Na druhou stranu ale není možné opomenout dlouhý a složitý vývoj, a to i ve staletích, kdy ještě vězeňství jako ucelený systém neexistovalo. Zároveň nebylo ani potuchy o penitenciární péči, nemluvě o tom, že nikdo neznal slova jako pedagogika nebo psychologie. Nicméně již na přelomu středověku a raného novověku se objevují první záblesky milosrdných činů, které však vycházely spíše z křesťanských morálních postojů, než aby v nich bylo možné hledat základy penologie. Bez osvětlení těchto historických změn ale není možné přistoupit k vlastní analýze problematiky.

Hlavní téma této studie je pak zpracováno na základě vývoje vězeňství v letech 1965 až 1989, jehož cílem je ukázat jaké pracovní podmínky měli či neměli pedagogové a psychologové, kteří se postupně stávali samozřejmou součástí personálu trestních ústavů. Sestává tak především z analýzy právních norem a předpisů ovlivňujících jejich činnost, přičemž jsou tyto údaje doplněny poznatky o každodenní praxi a vše je zasazeno do celkového společensko-politického kontextu jednotlivých období, což se jeví jako nezbytné k správnému uchopení problematiky.

Příznivci rozsáhlých statistických studií o počtech konkrétních specialistů v jednotlivých vězeňských ústavech tak budou jistě zklamáni, protože následující řádky tyto informace nepřinášejí. Přes jejich nepopiratelnou důležitost byla upřednostněna plynulost výkladu poměrně komplikovaného tématu a čtivost celého textu před rozsáhlými statistickými výzkumy, které osloví daleko více odborníka než zástupce poučené laické veřejnosti. Toho pak ve svém důsledku spíše odradí, místo aby ho přitáhla ke studiu jednoho z důležitých oborů vězeňství. A právě na takovéto zanícené zájemce by měl být následující text zaměřen, s tím že by jim měl poskytnout dostatečnou informační základnu k dalším úvahám, případně je pobídnout k vlastním badatelským aktivitám.

2. Historický vývoj vězeňství a penitenciární péče do roku 1965

Ke správnému pochopení celé problematiky nestačí jen nastínit základní povinnosti současných penitenciárních pedagogů a psychologů. Důvod je zcela zřejmý, počátek jejich činnosti v trestních ústavech se neváže k roku, jímž je vymezena tato analýza, ale předcházet jí složitý dlouhotrvající vývoj. Proto bude následovat rozsáhlý historický exkurz počínající již v dobách antického Říma, a jehož cílem je ve zkratce načrtnout události několika staletí.

2.1. Od počátků vězeňství do poloviny 19. století

„Vězení není tak nedávné, neboť o něm nelze říci, že se zrodilo až s novými zákoníky. Vězení jako forma předchází svému systematickému využití v trestních zákonech. Konstituuje se vně soudního aparátu ve chvíli, kdy vznikají, procházejíce celým sociálním polem, procedury určené k oddělení jednotlivců [...] Obecná forma aparátu, který vede jednotlivce k poslušnosti a užitečnosti pomocí přesného opracování jejich těl, dala vzniknout instituci vězení dříve, nežli je právo definovalo jako trest par excellence“.¹

Přestože se všemi postuláty úvodní citace z díla Michela Foucaulta, jednoho ze světoznámých francouzských filozofů druhé poloviny 20. století, nelze plně souhlasit, ukazuje, jak významný fenomén představuje vězeňství v lidských dějinách. Tvzení o využívání izolace problematických jedinců jako trestu (ve vztahu k době prvních organizovaných lidských společenství by bylo vhodné říci spíše zadržení ve vazbě před pomstou v podobě trestu tělesného), je v podstatě správné. Nutně se však nabízí otázka, je-li toto období totožné s institucionalizací celého systému, tak jak předkládá zmíněný myslitel. Právě odpověď na uvedenou nejasnost zřetelně vede k neshodě s jeho významným dílem *„Dohlížet a trestat“*. Autor totiž opomíjí tu skutečnost, že bez vzniku plně funkčního (přesněji řečeno byrokratizujícího) státního útvaru, jeho právního systému a soudnictví, nemůže dojít ke zmíněnému procesu.

I bez nalezení uspokojivé odpovědi na nastíněný rozpor z předchozích řádků vyplývá, že prostřednictvím srovnání typologie vězeňských zařízení, vznikajících v jednotlivých etapách dějin lidstva, je možné sledovat mnoho kritérií, mezi něž patří zejména dělení z hlediska účelu nebo obecných podmínek věznění, změny stravovacích zvyklostí apod.² Ačkoliv není možné opomíjet popsané kategorie, bez nichž by alespoň základní pochopení historických souvislostí nebylo možné, je třeba akcentovat především odbornou práci se zajištěnými delikventy, směřující k nápravě a úspěšné resocializaci (tedy alespoň v dobách, kdy se tyto postupy pomalu stávaly běžnou součástí výkonu trestu).

¹ Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, Praha 2000, s. 319.

² Aleš KÝR, *Typologie historických vězeňských zařízení*, in: Historická penologie č. 1/2005, Praha 2005, s. 1.

Nyní zpět od spíše filozoficky zaměřených úvah k historii, tak jak jí ukazují dochované prameny i dosud zpracovaná díla autorů zaměřujících se na podobná témata. Jedny z nejstarších zmínek o vězeňství se vážou ke starému Římu (nelze však pochybovat, že v různých podobách existovalo i ve všech říších předcházejících i současných). Nicméně stejně jako ještě dlouhou dobu potom nešlo o výkon trestu odnětí svobody, ale cílem byla spíše vazba a někdy i smrt hladem. Na počátku prvního tisíciletí se v kobkách začali objevovat první křesťané, přičemž prvotním záměrem jejich uvěznění měla údajně být jakási „převýchova“ směřující ke znovupřijetí staré víry. Není ale na místě tvrdit, že se jednalo o prvopočátky odborné penitenciární práce.

O krok dále pokročili východořímscí císaři Theodosius II. a Justinián I., kteří v 5. a 6. století v rámci svých zákoníků Codex Theodosius (438 n. l.) a Codex Justinianus (529 n. l.) vydali první pravidla pro vězeňství obsahující tyto okruhy:

- dozor a kontrolu
- otázky materiálně-technického vybavení
- udržovací náklady, údržbu
- kategorizaci
- činnost kněží
- vězení pro dlužníky

Trest odnětí svobody byl znám i v okruhu latinského křesťanství po zániku západořímské říše, avšak stejně jako v předchozím období nejsou dostupné informace k českému prostředí. Zprávy se tak vztahují k franské říši za vlády Karla Velikého. V „*Capitulare*“ z roku 803 se objevil příkaz: „...*jestliže svobodný člověk nezaplatí trest, třeba ho zbavit svobody, dokud trest nezaplatí*“.³ Přesto je tento druh trestu nutné považovat za spíše marginální záležitost a vzhledem k úrovni tehdejšího právního systému lze říci, že dlouhodobější trest odnětí svobody se vlastně rovnal trestu smrti.

Trest odnětí svobody se přes svoji okrajovost v rámci středověkých evropských právních systémů objevoval v mnoha tehdejších zákonících. Hovoří o něm jak Saské zrcadlo z první poloviny 13. století,⁴ tak i nařízení anglického krále Edwarda III. z roku 1349. V druhém případě se jedná o jeden z prvních pokusů zakročit proti osobám bez řádného výdělku, které navíc úmyslně odmítaly práci za mzdu. Zanedlouho následovala ještě Statutes of Labourers z roku 1351, jejichž součástí byl rovněž článek nařizující trest uzavření do klády pro jedince

³ Ivo TOMÁŠEK – Alena MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii II.*, in: Zpravodaj SNV 5/1987, Praha 1987, s. 16-17.

⁴ Saské zrcadlo (Sachsenspiegel) – nejvýznamnější soukromá systematizace středověkého práva. Sestavil jej Eicke von Repkow v letech 1220-1235. Vycházelo hlavně z právních obyčejů východosaské právní oblasti (autor odmítal recepci kanonického práva) a nadřazoval světskou moc nad duchovní. Do současnosti se rukopis dochoval v několika bohatě iluminovaných opisech. *Právní dějiny* [online], Html ed., [citováno 29. 12. 2010], <http://www.pravnidejiny.estranky.cz>

vyhýbající se soudem nařízeným nuceným pracím.⁵ Avšak ani v naplňování litery těchto zákonů nelze hledat prvopočátky odborné nápravně-výchovné činnosti, ale pouze perzekuci osob vymykajících se dobovým pravidlům.⁶

Rovněž v českých zemích se od počátků přemyslovského státu objevují informace o věznění a projevech milosrdenství, přestože jde o ojedinělé momenty. Za nepříliš relevantní je nutné považovat legendistické pojetí sv. Václava, jako knížete, který pečoval o vězně a vykupoval otroky: „*Neboť nejen ubohým a chudým a pocestným a ostatním mnohým, jak jsme to dříve řekli, dobré konal, ale i ty, kteří byli prodáni (do otroctví), vykupoval*“⁷. Protože o životě pozdějšího zemského patrona nejsou k dispozici jiné informace, než právě hagiografie, nelze přehlédnout ten fakt, že se již od 10. století jedná o zřetelnou snahu o jeho vyličení jako ideálního křesťanského panovníka (Crescete fide christiana, Gumpoldova legenda).

Spolehlivější zprávy se vztahují až k městskému prostředí v období vlády lucemburské dynastie. K nejstarším dochovaným informacím patří staroměstský soudní nález z roku 1338. Ten se shodou okolností vztahoval k zacházení s vězni, konkrétně řešil stravování žalářovaných dlužníků. Podle něj měl rychtář provinilce držet v železech o suchém chlebu a vodě, tedy žádný nadbytečný přepych, ale v dobovém kontextu rozhodně nečekaný projev milosrdenství. Staropražská práva z 15. století ještě upřesňovala délku jejich pobytu v městské šatlavě na tři dny, po nichž následovalo předání do domácího vězení k věřiteli.⁸ Tato právní norma pamatovala i na jídelníček. Denně měli dostávat dvě teplá jídla, hrách s masem k obědu a zelí s masem k večeři, což mohli zapít pintou piva. Samozřejmě nechyběl ani dostatek chleba. Současně platil zákaz zadržování v temných studených prostorách. Avšak přílišná důvěra v dodržování těchto zákonných nařízení není na místě. Popisované období se totiž vyznačuje poměrně velkými rozdíly mezi teorií vydávaných normativů a jejich skutečným dodržováním.⁹

Ačkoliv od těchto počátečních snah zajistit vězeňské stravování k zavedení pravidelného podávání stravy odsouzeným vedla ještě dlouhá cesta trvající několik staletí, jedná se o pravděpodobně nejstarší doklad vztahující

⁵ Statutes of Labourers se zabývala především stanovením mezd námezdných dělníků a cenami potravin. Jejich prodej se měl uskutečňovat za rozumné ceny s ohledem na to, za kolik jsou prodávány v okolí. Prodejci tak měli mít přiměřený, ne však přehnaný zisk. Trestem bylo zaplacení dvojnásobné částky poškozené straně. kol., *Historie, fakta, svědectví*, Brno, Úřad pro ochranu hospodářské soutěže, 2008, s. 33.

⁶ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ citované dílo, s. 17.

⁷ Miloš WEINGART, *Nejstarší slovanská legenda o svatém Václavu*, Praha, 1940, s. 15.

⁸ Staropražská práva jsou součástí souboru právních pravidel Starého Města pražského v rukopise nazvaném „*Kusové z listů a z práv Velikého Města pražského*“. Ten se skládá ze dvou částí, první přináší tzv. Soběslavská práva, domnělá privilegia knížete Soběslava II. V druhé je pak staroměstské právo. Rukopis jako celek vznikl pravděpodobně před polovinou 15. století. Autorem byl patrně staroměstský písař Mikuláš z Humpolce, který vypracoval celkem čtyři redakce. Nejdůležitější je redakce třetí vydaná po roce 1455, která sloužila jako oficiální sbírka právních předpisů Starého Města pražského. Ondřej HLADÍK, *Proměny vězeňského stravování*, in: Historická penologie 3/2010, Praha, 2010, s. 30, pozn. 102.

⁹ Tamtéž, s. 30.

se k něčemu jinému, než útrpnému právu a popravám. Současně však vyvstává další otázka, kterou je nutné zodpovědět. Jak vlastně vypadala vězení ve středověku a raném novověku? Celý systém byl stejně jako tehdejší soudnictví nejednotný. Vězeňství nepředstavovalo ucelený státem řízený komplex, jak jsme v současnosti zvyklí. Nejlépe je celou problematiku možné ilustrovat na příkladu městského prostředí, v němž se od 13. století rozvíjela specifická podoba vězeňství, přetrvávající s určitými obměnami až pobělohorského období. Změnu přinesly absolutistické kroky habsburských panovníků a pozdějšího osvícenství. Právě tehdy začalo docházet k prvním krokům, jejichž důsledkem se stala velmi pozvolná modernizace výkonu trestu. Následující řádky proto přinesou exkurz do městských šatlav, jehož cílem je ukázat, že v té době ještě není možné hovořit ani o základech odborné penitenciární práce. Na druhou stranu ale ukáže, s jakými podmínkami museli bojovat první reformátoři a průkopníci pozdějšího růstu odbornosti personálu trestních ústavů.

Města a vrchnost spravovala vlastní vězení určená k zajištění dopadených provinilců. O jejich osudu rozhodovala nejen závažnost spáchaného deliktu, ale také příslušnost k určité sociální vrstvě obyvatel českých zemí. Nejmírnější bývalo „*horní vězení*“, nazývané podle místních zvyklostí „*přednice, stuba, horní světnice, měšťanské vězení, rathouzní vězení, přední šatlava*“ a na Moravě „*šerhovna*“. To se obvykle nacházelo přímo na radnici, jak ukazuje popis z jihočeského Tábora: „*Ze světnice totiž, kde rychtář sedával a hospodář rathouzní bydlel...v levé boční zdi jsou zazděná dvířka; tudy po několika schodech přišlo se do místnosti...a zde jsme v hořejším vězení. Jest to malý sklípek s kamenným pažením dveří a se všemi příznaky vězení...*“. V jeho zdech pobývali zpravidla nejbohatší měšťané, kteří si mohli dovolit určité pohodlí. K běžnému vybavení patřil stůl, židle, lavice a zejména kamna, představující životně důležitý doplněk. Tužší vězení se totiž nevytápěla ani při největších mrazech. V některých městech šatlavní hospodář „*přednici*“ z hygienických důvodů pravidelně vykuřoval.

Těžší vězení představovala šatlava, zvaná též „*zadní světnice, zadnice, dolní světnice, dolní vězení*“, určená ostatním obyvatelům města. Zde už byly výrazně horší poměry spojené s větším počtem vězněných, zimou a v podstatě neexistujícím hygienickým zařízením. Nejnebezpečnější zločince pak umísťovali do podzemních prostor radnice nebo biřicova domku. Pro nejtvrďší z nich, kam spouštěli delikventa po provaze otvorem ve stropě, se vžil název „*kabát*“. Ten byl opravdovým postrachem delikventů a dlouhodobější přežití v jeho prostorách bylo téměř nemožné.

Avšak vyličená diferenciaci městských vězení nebývala vždy dodržována. Příkladem je Beroun, kde v důsledku zničení biřicova domku na počátku třicetileté války přestěhovali šatlavu do zadního traktu radnice. Tím jí spojili s měšťanským vězením, čímž bezpochyby zlepšili podmínky jejích dosavadních obyvatel. Snad jen kvůli nedostatku pramenů chybí jakékoliv zmínky o podzemním žaláři pro nejtěžší zločince. Na druhou stranu se zachoval podrobný popis zdejší „*přednice*“ z první třetiny 17. století, kterou od zbytku radnice oddělovala pouze uzamykatelná mříž. Skládala se ze staré světnice, určené pro pobyt delikventů, síně, kuchyně a komory

užívané na uskladnění zostřujících nástrojů (klády, pouta, řetězy apod.). K vybavení patřil stůl uprostřed místnosti, postele pro nejbohatší vězně a lavice zapuštěné ve zdi. Delikventi, na něž nezbylo ani improvizované lůžko, uléhali přímo na zem. Ze síně se vstupovalo na nejméně chráněnou část vězení – pavlač s prevétem, což představovalo velké riziko, zejména proto, že vězni odtud mohli přeskočit na městské hradby.

Ale zpět ze šatlavy do vězení pro vyšší vrstvy obyvatelstva. Při porovnání popsané situace v Táboře a Berouně je nápadný rozdíl v tvrdosti „horního vězení“, přičemž berounské se zdá být daleko mírnější. To svědčí o autonomii městských rad, kterým do určování životních podmínek zatčených nikdo příliš nezasahoval. Přesto se již v na konci 16. století objevuje předpis, který se alespoň snažil upravit maximální možnou délku zadržení bez podání žaloby na tři dny. Na dodržování lhůty měla dohlížet komise složená ze dvou konšelů provádějících vždy v pátek pravidelnou týdenní kontrolu vězňů. Vzhledem k častému opakování těchto nařízení, je pravděpodobné, že se na ně příliš nedbalo. Protahování pobytu v šatlavě bývalo patrně využíváno jako oblíbený prostředek sloužící k znepříjemnění už tak dost složité životní situace.

Jak tedy vypadal život tehdejšího vězně? Je zřejmé, že záleželo na tom, z jakého prostředí pocházel, co spáchal a zejména jaký měl majetek. V měšťanském vězení si mohl zpříjemnit podmínky tím, že si nechal od rodiny či známých donést peřiny, lůžkoviny, jídlo a pití, nebo se domluvil na stravování přímo s biřicem. V roce 1572 vybíral mělnický rychtář za stravu pět bílých grošů denně, což bylo neúměrné oproti jiným městům, kde se platila zhruba polovina, to je pět grošů míšeňských. Přesto nebyla kvalita zajišťovaného jídla vysoká. Mezi stinné stránky tehdejšího vězeňství patřila velmi rozšířená konzumace alkoholu. Šatlavní hospodář, který býval mnohdy sám kárán za přílišnou opilost, ho vězňům ochotně obstarával. Kutnohorský rychtář si dokonce zřídil výnosný šenk přímo ve vězení. Ani návštěvy nebyly nijak omezovány. Nechybí proto zprávy o intimních stycích, a to nejen mezi manželským páry. Už tak dost složitou situaci komplikovali ještě blázni internovaní kvůli nebezpečnému chování.

Opačný problém nastal, pokud neměl delikvent peníze ani příbuzné, kteří by jej živili. V takovém případě měl náklady hradit ten, kdo nechal zadrženého uvěznit. Protože k tomu málokdy došlo a městské rady je odmítaly stravovat, museli být tito nešťastníci vyváděni v poutech ven, aby si na jídlo vyžebraли. Případně za ně mohla chodit žebrotou manželka biřice. Dalším možným způsobem obživy bylo zavěšování pytlíků z okna. Do nich měšťané dávali potraviny, někdy dokonce i peníze. Šikovnější vězni mohli dokonce provozovat své řemeslo a z výdělků si zaplatit živobytí.

Daleko tvrdší podmínky byly v nejtěžším podzemním vězení, odkud mnohokrát vytáhli vězně v kritickém zdravotním stavu v důsledku špatných hygienických podmínek, temnoty, chladu a naprostého nedostatku jídla. Z. Winter v knize „Kulturní obraz českých měst II.“ cituje slova příbramského rychtáře Šimona, zaznamenané do knihy komorního soudu roku 1533: „*Pan Jan z Vitenče kázal*

Melichara Greffa, stříbrapaliče, do kabátu vsaditi. Když tam seděl. Tehdy smradem nemohl zůstat, i žádal, aby z kabátu byl nahoru vypuštěn, tehdy kázal pán, aby byl puštěn, a když byl již nahoře nad kabátem. Tehdy vomdlíval, a když sme ho mezi dvíře vyvedli, žádal, abychme mu poslali pro kněze.“

Samostatný problém představovalo hromadné věznění spolupachatelů trestných činů, mladistvých s dospělými a mužů se ženami. Nejenže docházelo k domluvám jak přelstít soud, výměně zkušeností, plánování dalších zločinů, ale na denním pořádku bývaly i rozličné sexuální delikty. O tom, co všechno mohlo ženy v šatlavě potkat, svědčí naturalistická výpověď Marie Magisterové z Českých Budějovic, jež roku 1593 pobývala v českokrumlovské šatlavě: *„Bude ted’ v sobotu příští nejprv osm neděl, jak jsem v Krumlově z vězení, v kterém jsem několik neděl seděla vyproštěna. V tom pak času vězení mého Mathes Nožíř také v témž vězení byl a proti mně se tak hanebně choval. Hanbu svou vytáhl a mě jí vokazoval. Též rukou hanbu svou v nohavicích zmítajíc, jí v ruce nesl, a proti mě netoliko samý, ale proti jinejm lidem v ruce, kteříž v témž vězení seděli, jako hovado nerozumné skučel.“* V tomto případě ale překvapivě došlo k přemístění provinilce do těžšího vězení, což ovšem nelze považovat za obvyklý postup. Vyřešení problému s diferenciací vězňů přineslo až založení první státní, dnes již neexistující, Svatováclavské trestnice v Praze na Zderaze roku 1823.¹⁰

Přestože pro raně novověké habsburské soustátí bylo typické věznění bez jakékoliv snahy o diferenciaci či dokonce odbornou penitenciární práci, objevuje se ve stejné době na ekonomicky vyspělejších západě kontinentu snaha o oddělení nezletilých a mladistvých od dospělých delikventů. Později následovalo i první rozdělování ostatních vězňů podle určitých kritérií. Stalo se tak konkrétně v Amsterdamu, kde roku 1596 zahájil činnost specializovaný ústav pro mladistvé nazývaný Tucht of Rasphuys s cílem *„zachraňovat mladistvé před šibenicí a přimět je k čestné práci a bázni Boží“*. Je tedy zřejmé, že součástí systému bylo i jakési pedagogické působení na provinilce. Konkrétní metody však nejsou zřejmé a podléhání jakýmkoliv iluzím pravděpodobně není na místě.

Po více než sto let nedošlo k žádným dalším změnám dosavadního stavu. Až roku 1703 zřídil papež Kliment XI. nápravný ústav sv. Michala v Římě určený rovněž mladistvým, které do něj umísťovaly úřady buď z vlastního rozhodnutí, nebo na přání rodičů. Hlavní výchovný prvek tvořila společná usilovná práce v kombinaci s později hojně rozšířeným povinným mlčením a samotkami. Současně však na neposlušné provinilce dopadaly tělesné tresty. Za převratné je ale možné považovat diferenciaci podle chování do výhodnostních skupin. Podle římského vzoru byl roku 1758 zřízen takzvaný „Milánský ústav“, který rozvíjel tehdy osvědčenou praxi.

Jak vyplývá z předchozího textu, docházelo právě v 18. století k prvním opravdu významným změnám v dosavadních způsobech věznění. K tomu přispěly myšlenky významných osvícenských myslitelů a reformátorů, díky nimž se začala

¹⁰ O. HLADÍK, *Kriminalita v Rudolfské Praze*, Červený Kostelec 2011, s. 54-59.

uplatňovat pravidla, která položila základ moderním vězeňským systémům. Objevila se nejen diferenciací odsouzených, ale co je zejména důležité pro zaměření této práce, začíná být kladen důraz i na pravidelné vyučování delikventů, k čemuž přispěl zejména anglický humanista John Howard. Právě jeho zásluhou došlo v 70. letech 18. století k přijetí důležitého „Zákona o vězeňství“ anglickým parlamentem. Ten společně s prací „Ochrana zdraví vězňů a opatření vztahující se na epidemie ve věznicích“ zapříčinil ustálení zásad směřujících k pedagogické činnosti.¹¹ Na okraj je nutné poznamenat, že tehdy ještě neexistovali školení odborní pedagogové a tuto práci zastávali především kněží, což samozřejmě ovlivňovalo i obsah výuky. Nepopíratelné však je, že se oproti předchozím staletím jednalo o velký pokrok.

Kdo tedy byli tito významní osvícenští reformátoři, bez nichž by další pokrok nejen v rámci vězeňství jen těžko probíhal tak úspěšně? Jednalo se především o představitele klasické trestněprávní a kriminologické školy, jež vznikla především na základě myšlenek Ch. Montesquieua a F. Voltaira, které plně rozvinul mladý italský ekonom Cesare Beccaria. Ve své práci „*Delliti et delle pene*“ z roku 1764 mimo jiné napsal, že trest „...neměl by zacházet dál než za prevenci budoucích pachatelových činů“. Je tedy nasnadě, kam směřovaly jeho myšlenky v rámci popsaného předcházení budoucí kriminality odsouzených. Samozřejmě k pedagogickému působení, jehož cílem měla být, dnešní odbornou terminologií řečeno, úspěšná resocializace.

Slovo „klasická“ v názvu této školy je užíváno právě kvůli jejímu historickému významu prvního logicky formulovanému souboru idejí vedoucích k zásadním změnám v trestním právu. S ohledem na opravdu zásadní význam si nyní představíme její nejdůležitější představitele:

Charles Louis de Montesquieu (1689-1755)

Francouzský právník, filozof a spisovatel. Představitel osvícenského zájmu o lidská práva. V knize „*Duch zákonů*“ a eseji „*Dopis z Persie*“ odsoudil nespravedlnost francouzského trestního práva a prosazoval reformu trestů.

Francois Marie Arouet (Voltaire) (1694-1784)

Francouzský humanista, satirik a filozof. Odsoudil svévolnost soudů a mučení. Prosazoval ochranu a rovnost občanů jako hlavní cíl práva.

Denis Diderot (1713-1784)

Francouzský encyklopedista, dramatik a kritik. Vystupoval mimo jiné proti korupci, pověrám, bezmyšlenkovitému přebírání tradic a krutosti v justici.

¹¹ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii III.*, in: Zpravodaj SNV č. 1/1988, Praha 1988, s. 22.

Cesare Beccaria (1738-1794)

Italský právník a ekonom. Navrhl novou koncepci vykonávání spravedlnosti a liberálního přístupu k trestnímu právu. Odsuzoval trest smrti a mučení. Obhajoval myšlenku prevence trestního procesu.

Jeremy Bentham (1748-1832)

Anglický právník a filozof. Vůdce reformy anglického trestního práva. Prosazoval odstrašující funkci trestu a tvrdil, že kdyby trest negoval všechny požitky získané spácháním zločinu, poklesla by úroveň kriminality.

John Howard (1726?-1790)

Vysoký úředník z Bedfordshire. Stal se živoucím synonymem reformy anglického vězeňství. Jeho práce „*Stav věznic*“ vycházela z empirického pozorování po celé Anglii a kontinentální Evropě. Ovlivnil přijetí důležitých zákonů a přispěl tak ke vzniku první moderní káznice v Anglii.

Sir Samuel Romilly (1757-1818)

Anglický právník. Věnoval se změnám tvrdé trestní politiky. Zapříčinil zrušení mnoha hrdelních trestů přežívajících z doby královny Alžběty I. Rovněž se podílel na výstavbě moderních anglických věznic.

Sir Robert Peel (1788-1850)

Anglický státník a člen parlamentu. Založil irskou policii a prosadil vytvoření londýnské metropolitní policie.¹²

Josef von Sonnenfels (1733-1817)

Rakouský právník a zastánce josefinismu. Autor knihy „*Über die Abschaffung der Tortur*“ z roku 1775, na jejímž základě došlo ke zrušení mučení v Rakousku.¹³

V českých zemích probíhal vývoj poněkud pomaleji než v rychle se modernizující západní Evropě. První významný pokrok přišel až na konci 18. století. Tehdy pod tlakem veřejného mínění ovlivněného progresivními humanizačními trendy a ideály francouzské revoluce došlo ke zmírňujícím opatřením, která se týkala stravování, ubytování odsouzených, mučení a lékařské péče.¹⁴ Postupně začalo převládat přesvědčení, že život vězně má být chráněn před surovostí. Prvním plodem osvícenské filozofie na území habsburské monarchie se stal trestní kodex císařovny Marie Terezie (*Constitutio criminalis Theresiana*), který omezil hrdelní tresty. V roce 1776 následoval zákaz mučení, k němuž přispěla výše zmíněná kniha Josefa von Sonnenfelse.

Pokračovatelem reformy nejen ve vězeňství byl císařovnin syn Josef II., jehož nejvýznamnějším krokem v tomto směru se stalo zrušení trestu smrti, který nahradilo doživotní vězení. Avšak podmínky na Špilberku, kde obyvatelé českých zemí a Slezska skončili, pokud nad nimi soud vyřkl tento ortel, zapříčinily, že odsouzení zpravidla umírali do tří let. Přes nelidské podmínky znamenající

¹² James A. INCIARDI, *Trestní spravedlnost*, Praha 1994, s. 532-533.

¹³ Adolf HOLK, *Josef von Sonnenfels*, in: Ottova encyklopedie obecných vědomostí, elektronická edice na DVD, Zlín, reedice 2007.

¹⁴ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii III.*, In Zpravodaj SNV 5/1988, Praha: Sbor nápravné výchovy ČSR, 1988, s. 24.

dlouholeté utrpení tato reforma dlouho nevydržela a císař František jí roku 1803 zrušil.¹⁵

Jak vypadal život vězňů, kteří neměli doživotní tresty, ukazují opět podmínky z brněnského Špilberku. Po roce 1783 došlo ke zrušení starého pevnostního vězení a první období po převzetí civilní správou přineslo řadu komplikací, mezi něž patřila i nutnost vyřešit způsob stravování. Profous totiž musel sám zajišťovat teplé jídlo, na které měli někteří odsouzení nárok třikrát týdně (neděle, úterý, čtvrtek). O tom, že situace nebyla nijak příznivá, svědčí i žádost vězňů, kteří si chtěli vařit sami. Na přelomu let 1783 a 1784 tak začal fungovat systém, kdy z každé cely vybrali jednoho odsouzeného, jenž pod dohledem dozorců obstarával nákupy a vařil na otevřeném topeništi před celou.

Vše se změnilo po vizitaci Špilberku, uskutečněné ještě téhož roku dvorním radou von Keessem. Na základě jeho instrukce, stvrzené císařským příkazem, vznikl guberniální výnos, který stanovil zásady pro stravování vězňů. Podle něj odsouzení nesměli dostávat hotové peníze a ani si sami vařit. Proto došlo ke zřízení první hromadné kuchyně s měděným kotlem, kde dva vězni pod dozorem ostatním připravovali teplá jídla.¹⁶

Josef II. se věnoval, stejně jako jeho matka, novelizaci trestněprávních zákonů. Roku 1787 vyšel „*Všeobecný zákoník o zločinech a jejich trestání*“, který nejenže zakotvil diferenciaci odsouzených na základě tvrdosti režimu, ale zároveň přinesl myšlenku, že účelem trestu musí být kromě odplaty i náprava.¹⁷ K dalšímu zlepšení života odsouzených došlo po nástupu Leopolda II. na trůn. Již v roce 1790 vydal nová zákonná ustanovení směřující k celkové humanizaci vězeňského systému monarchie. Za zmínku stojí opět stravování. Došlo totiž k doplnění bezmasých dnů o každodenní polévku, což platilo i pro provinilce živořící v nejtěžším žaláři. Zcela zásadní obrat pro nejnebezpečnější zločince pak znamenal nárok na teplou stravu třikrát týdně, ovšem bez masa. Přesto představovala porce vařených luštěnin, z nichž tento pokrm sestával, téměř nepředstavitelnou změnu ve srovnání s dosavadními zvyklostmi. Opomenout nelze ani první náznak snahy reflektovat náboženské předpisy židovských vězňů, kteří nejenže nemuseli pracovat v době sabatu, ale navíc při těžké nemoci dostávali rituální stravu připravovanou svými souvěrci.¹⁸

Rok znovuzavedení trestu smrti ale přinesl i pozitivní změny ve vězeňství. Vyšel totiž „*Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích*“, jenž poprvé kodifikoval povinnost oddělování nezletilých od dospělých trestanců z důvodu větší „*mravní zkaženosti*“.¹⁹ Jak ale vyplývá z předešlých řádků, k jeho naplnění došlo v českých zemích až po založení Svatováclavské trestnice v Praze roku 1823.

¹⁵ Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, příloha Českého vězeňství 4/1999, Praha: 1999, s. 17.

¹⁶ O. HLADÍK, *Proměny vězeňského stravování*, s. 108.

¹⁷ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, citované dílo, s. 25.

¹⁸ O. HLADÍK, O., citované dílo, s. 33.

¹⁹ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, citované dílo, s. 25.

Do poloviny 19. století zbývalo už jen necelých třicet let a po celou dobu nedošlo k žádným závažnějším změnám. Ty přišly až s novým trestním zákoníkem vydaným roku 1852. Současně se v českém intelektuálním prostředí objevila první významná osobnost českého vězeňství a zakladatel moderní penologie, jíž nebyl nikdo jiný než katolický kněz František Josef Řezáč. Těmto událostem se bude věnovat následující kapitola zahrnující více jak sto let vývoje, které přinesly mnoho pozitivních kroků, položivších základ současné penologii a penitenciární práci.

2.2. Od poloviny 19. století do roku 1965

Po revolučních událostech v letech 1848 až 1849, které mimo jiné přinesly rezignaci dosavadního panovníka Ferdinanda V., došlo po nástupu jeho synovce Františka Josefa I. ke známému rozpuštění sněmu v Kroměříži. Z hlediska justice se jednalo o významný krok zpět, neboť poslanci před tím stihli odhlasovat opětovné zrušení trestu smrti (v poměru hlasů 197:106 ve prospěch reformy). Avšak tento významný počín, týkající se humanizace výkonu trestu, byl smeten do propadliště dějin společně s připravovanou ústavou.²⁰

Nicméně v následujících letech se i nový císař věnoval reformám, jež měly nepopiratelný dopad na dosavadní systém vězeňství. Roku 1852 došlo totiž k vydání císařského patentu č. 117 o zločinech, přečinech a přestupcích, obsahující ve II. hlavě organizační řád žalářů.²¹ Ten přinesl novou diferenciaci výkonu trestu na těžký žalář, žalář a vězení. Rovněž tak odstranil užívání poutacích prostředků na celách. Ty směly být vězňům nasazovány pouze při eskortách, aby se zabránilo jejich útěku nebo jen krátkodobě při pokusu o násilné jednání. Změny se však nedotkly jen způsobu výkonu trestu. Ještě důležitějším faktorem z hlediska dalšího rozvoje odbornosti personálu se stalo postátnění vězeňství jako celku a jeho podřízení ministerstvu spravedlnosti. Díky tomuto kroku se podařilo odstranit dosavadní autonomii jednotlivých měst určujících si vlastní pravidla pro své šatlavy.

V rámci soudních okresů byly často z bývalých městských věznic zřizovány věznice okresních soudů (z pravidla dvě až tři na každý politický okres) jako nejnižší článek struktury tehdejší justice. Nadřazeným článkem se staly krajské soudní věznice, často stavěné jako součást justičních komplexů (architektonické celky tvořené budovou věznice a soudu). Vše pak zastřešovaly zemské trestnice vznikající buď jako novostavby nebo rekonstrukcemi starších objektů. Roku 1856 tak vznikla trestnice z bývalého arcibiskupského hradu a kněžské věznice na Mírově, o rok později zahájil činnost ústav v bývalé Kartouze ve Valdicích u Jičína, v roce 1865 došlo k přeměně kláštera v Řepích na ženskou trestnici a vznikly také dvě novostavby. Roku 1878 trestní ústav v Plzni na Borech, který následovalo vybudování moderního vězení na Pankráci, tehdy v polích za hranicemi Prahy.²²

²⁰ A. KÝR, citované dílo, s. 23.

²¹ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, citované dílo, s. 25.

²² A. KÝR, citované dílo, s. 23.

Přestože v druhé polovině 19. století již existovaly zkušenosti spojené s pedagogickou prací, zůstávala ve vězeňství poněkud stranou. Praxe navíc navazovala na předešlou dobu osvícenství, přičemž opomíjela myšlenky J. A. Komenského o důležitosti celoživotního vzdělávání a výchovy. Pozornost tak byla věnována především mládeži, eventuálně mladým dospělým do 25 let. V českých zemích se v té době postupně prosazovaly myšlenky Johanna Fridricha Herbarta (1776-1841) – filozofa, psychologa a pedagoga, který svoje teorie založil na požadavku filozofického a psychologického odůvodnění pedagogiky. Rovněž věřil v moc vzdělávání, přičemž zdůrazňoval harmonizaci řízení, kázně a organizace. Ve své koncepci kladl důraz zejména na klasické jazyky společně s antickou literaturou.²³ To se však poněkud neslučuje s obvyklými potřebami odborné práce s vězni. Je jen těžko představitelná výuka antické literatury v rámci výkonu trestu. V tomto případě neplatí ani známá věta z dnes již klasického českého filmu o tom, že „...i skladník si může přečíst Vergilia v originále“.

Přes některé nedostatky se tento směr, později nazývaný „herbartismus“, stal poměrně převratným oproti dosavadním praktikám. I v Čechách si tak našel své pokračovatele, mezi něž patřil G. A. Lindner, J. Durdík a O. Hostinský. Naznačených nedostatků si byl vědom John Dewey (1859-1952), který se svým pragmatickým přístupem k pedagogice, sociologii a filozofii snažil herbartismus překonat. Jeho koncepce vycházela z potřeby člověka dosahovat úspěchu v jednání – zastával proto teorii učení formou vybraných činností v duchu hesla: „Škola je život sám, škola není přípravou na život“.

Dalším směrem, který přispěl k rozvoji přípravy vězeňských specialistů, je sociální pedagogika Emila Durkheima (1857-1917). Pro něj se základním východiskem stalo kolektivní vědomí, pochopení společenských vztahů a společných potřeb, jejich racionální zdůvodnění a tvrdá disciplína. V jeho přístupu je obzvláště důležitý důraz na potřebu socializace dospělých. Všechny zmíněné pedagogické směry ve společnosti rezonovaly v 70. a 80. letech 19. století, přičemž stály u zrodu mnoha vzdělávacích společností, působících na výchovu mládeže. Jejich průnik do vězeňství trval přece jen o něco déle, přibližně do přelomu 19. a 20. století.²⁴

Byla-li doposud řeč o významných průkopnících pedagogiky, kteří svou prací nepřímou přispěli k zlepšování poměrů ve vězeňství, nelze opomenout na konci předchozí podkapitoly jmenovaného průkopníka a nestora české penologie. Následující řádky budou proto věnovány životním osudům katolického kněze F. J. Řezáče, přirozeně, že se zřetelem na léta, která strávil ve Svatováclavské trestnici a jeho myšlenky zabývající se životními podmínkami odsouzených delikventů.

F. J. Řezáč se narodil roku 1819 v obci Polerady v selské rodině Antonína Řezáče. Na triviální školu chodil do Velké Brázdimi a později navštěvoval piaristické gymnázium v Brandýse n. Labem. Následně nastoupil na staroměstské akademické gymnázium, kde se seznámil s několika významnými osobnostmi českého veřejného

²³ I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, citované dílo, s. 25.

²⁴ Tamtéž.

život, k nimž pařil například František Ladislav Rieger. Následovala ještě takzvaná filozofická studia, po jejichž ukončení roku 1839 nastoupil do arcibiskupského semináře, kde setrval čtyři roky. Již v té době se aktivně věnoval práci ve prospěch rozšiřování tehdy nepřilíš rozšířené české literatury, kvůli čemuž ho sledovala rakouská tajná policie. Během studií se rovněž seznámil s názory humanisty a filozofa Bernarda Bolzana, které přijal za své a zastával je po celý život (zde je pravděpodobně zárodek jeho zájmu o výchovatelskou činnost spojenou s neotřesitelnou vírou ve vzdělání).

Po ukončení studií působil na faře v Hostouni a roku 1847 žil krátce v Drážďanech. Po návratu do Prahy přijal místo duchovního administrátora v ústavu nevidomých sv. Rafaela na Klárově a ke konci téhož roku se poprvé objevil ve vězeňství. Na začátku prosince 1847 nastoupil jako zatímní kooperátor (kněz) na faře sv. Václava na Zderaze při zemské trestnici, byl tak s dalšími dvěma kolegy podřízen duchovnímu administrátorovi, kterým byl farář ze stejné farnosti.

Nová práce s těmi nejtěžšími zločinci na něj jistě musela hluboce zapůsobit. Navíc byla spojena se značnými riziky. Poprvé v životě poznal tu nehlubší lidskou bídu, přičemž ho neustále ohrožovaly nebezpečné infekce, šířící se mezi vězni. O jeho velké vytíženosti jako duchovního v těchto neutěšených poměrech nemluvě. Současně totiž plnil povinnosti, které dnes zastávají právě vězeňští specialisté, kteří jsou hlavním tématem této práce. Přijímal nové delikventy, vyučoval je, hodnotil jejich chování a zároveň měl na starosti dnešním jazykem řečeno „krizovou intervenci“. Další úkoly ho čekaly v souvislosti s propouštěním vězňů. Psal posudky k žádostem o milost, připravoval vybrané osoby na propuštění a podílel se na postpenitenciární péči. Není překvapující, že ho jeho práce, která byla spíše posláním, velmi fyzicky vyčerpávala (jeho předchůdce zemřel ve 29 letech na tuberkulózu). Jen k dokreslení situace, jako kněz sloužil mši minimálně jednou denně, měsíčně zpovídal až 300 vězňů a uděloval až 150 posledních pomazání.

Jak ukazuje příklad F. J. Řezáče, v druhé polovině 19. století zastávali práci současných pedagogů a psychologů vězeňští kněží. Přestože k ní z tehdejšího personálu měli nejbližší, nemohli se jí kvůli duchovním povinnostem věnovat plnohodnotně. Přesto se i mezi nimi objevily i obětavé osobnosti nedbající na vlastní zdravotní stav a vyčerpání. Obzvláště díky nim se postupně měnil pohled na potřebu specialistů, kteří jsou z dnešního hlediska zcela nezbytní.

Již v roce 1851 mohl F. J. Řezáč poprvé zúročit dosud nabitě zkušenosti, a to když se podílel na vypracování výukového plánu vězňů. Tímto úkolem pověřilo c. a k. místodržitelství duchovního administrátora zemské trestnice, jemuž se právě jeho podřízení stali vydatnou pomocí. Přestože odborná komise návrh schválila, nevešel nikdy v život, neboť prosazoval na tehdejší poměry neobvyklé humanizační kroky.²⁵

²⁵ Jan UHLÍK, *F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století*, příloha časopisu *České vězeňství* 2/1997, Praha 1997, s. 12-27.

Přes popsany neúspěch pokusu o zlepšení poměrů ve Svatováclavské trestnici F. J. Řezáč na odbornou práci nezanevřel a roku 1852 vydal zásadní spis, který se do dějin českého vězeňství zapsal zlatým písmem. Jedná se o útlý svazek nazvaný *„Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců“*.²⁶ V knize malé rozměry, ale velké významem nejenže analyzoval vývoj evropského a amerického vězeňství. Zároveň do ní zapracoval svoje myšlenky vycházející ze zájmu o problematiku výchovného působení ve vězeňství a jeho praktické snahy o zavádění humanizovaného systému zacházení s vězni.

Rovněž upozornil na potřebu větší prevence zločinnosti prostřednictvím zvýšení obecné vzdělanosti a praktickým uskutečňováním resocializačních snah již během výkonu trestu, přičemž zdůraznil tři stránky, které by měl zajišťovat trestní ústav – občansko-zákonní, nábožensko-mravní a vychovatelskou. Ve svém spisu tak prosazoval nutnost vyváženosti komplexního působení jednotlivých výchovných prostředků a zdůrazňoval zásadní vliv postpenitenciární péče, čímž o několik desítek let předběhl svou dobu.²⁷ Jeho spis o vězeňství tak vlastně představuje jakýsi vrchol jeho odborné kariéry, což ovšem neznamena, že by se svojí práci nadále nevěnoval. Ve Svatováclavské trestnici obětavě pracoval do roku 1856, po té nastoupil místo spirituála v kněžské věznici u sv. Jiří na Pražském hradě a v roce 1866 se ujal fary v Litni nedaleko Berouna, kde působil až do konce života. Před odchodem z Prahy se věnoval rovněž veřejné činnosti jako poslanec zemského sněmu a říšské rady. Zemřel roku 1879 v Praze.

Po vzniku samostatného Československa převzal nový stát dosavadní penitenciární tradice, které se od dob působení F. J. Řezáče ve Svatováclavské trestnici rozvinuly do podoby poměrně dobře fungujícího systému vězeňství. Stejná zůstala i síť věznic založená na systému okresních (376 okresních věznic) a krajských soudů (37 krajských věznic). Pro nejtěžší zločince nadále sloužily trestnice převzaté z doby Rakouska-Uherska (pro muže – Plzeň, Leopoldov, Valdice, Ilava, Mírov, jedna pro ženy – Řepy, zvláštní oddělení pro mladistvé muže v Řepích). Vše doplňovaly ještě dvě polepšovny pro mladistvé muže do 21 let (Mikulov, Košice). Na průběh výkonu trestu v nich dohlíželi duchovní, učitelé a v případě ženské trestnice ve své prospěšné činnosti pokračovala Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského.²⁸

Ačkoliv bylo po roce 1918 na co navazovat, vykazoval vězeňský systém nové republiky i řadu nedostatků. Proto nejeden ze zodpovědných činitelů přijal modernizaci výkonu trestu za celoživotní poslání. Příkladem jsou dva významní právníci, JUDr. Emil Lány a JUDr. Vladimír Solnař.²⁹ Oba na počátku 20. let 20. století

²⁶ František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců*, reedice, příloha časopisu České vězeňství 4, 5/1995, Praha 1995.

²⁷ J. UHLÍK, citované dílo, s. 28-29.

²⁸ A. KÝR, citované dílo, s. 29.

²⁹ JUDr. Emil Pavel Lány (1879-1945). Pocházel z české větve (tzv. černilovské) hornouherského šlechtického rodu Lány (Lányi). Studoval gymnázium v Hradci Králové a následně Právnickou fakultu Univerzity Karlovy (PF UK). V roce 1920 nastoupil na ministerstvo spravedlnosti, kdy byl

absolvovali rozsáhlé studijní cesty po evropských zemích, během nichž navštívili řadu trestních ústavů a analyzovali kladné i záporné stránky vězeňství navštívených států. Z hlediska psychologické práce je třeba zmínit Belgii, kde se V. Solnař setkal s tzv. Antropologickými laboratořemi, které byly velmi zajímavým pokusem o aplikaci výsledků specializované vědecké činnosti do boje proti zločinu.

Belgická antropologická služba zahájila činnost na základě královského rozhodnutí z 30. května 1920 o řízení a vědecké kontrole antropologické služby, na něž navázal provizorní předpis č. 381B/1920, přičemž vše završila Úprava stanov služby penitenciárně antropologických laboratoří (Règlement concerant le service des laboratoires d'antropologie pénitentiaire) ze 17. července 1922. Jejím zakladatelem a prvním předsedou se stal profesor Louis Vervaeck. Tento lékař-specialista řídil celou instituci za pomoci ředitelského výboru, skládajícího se ze čtyř členů jmenovaných ministrem spravedlnosti. Jeho úkolem byla vědecká kontrola lékařské služby všech věznic, odborná výchova personálu a organizace vězeňské práce.

Celá Belgie byla za tímto účelem rozdělena do devíti obvodů, pro něž byly v příslušné věznici zřízeny antropologické laboratoře. Ty pak podléhaly laboratoři ústřední v trestním ústavu Brusel-Forest. Týmy lékařských specialistů, mezi nimiž měli své místo i psychologové, v nich vypracovávaly odborné posudky jak na prvotrestance, tak i recidivisty. Na jejich základě docházelo k zařazení delikventů do příslušných kategorií. Výsledná zpráva (raport anthropologique) měla za úkol stanovit další zacházení s konkrétním vězněm. Precizovala především volbu zaměstnání a degenerativní vady, jimiž je odsouzený postižen. Rovněž navrhovala vhodné psychologické působení směřující k úspěšné resocializaci.

Výsledná zpráva se předávala řediteli trestnice, který její obsah sdělil všem úředníkům, u nichž se předpokládalo, že přijdou do styku s konkrétním trestancem. Přesto, že šlo o poměrně závazné dokumenty, existovala ještě možnost navržené postupy přizpůsobovat momentálním potřebám výkonu trestu. Proto ředitel věznice pravidelně jednou týdně svolával porady, jichž se účastnili lékaři a příslušný

pověřen organizací vězeňství. V období I. republiky přednášel na Kriminologickém ústavu při PF UK), zastupoval Československo v Mezinárodní komisi pro trestní právo a vězeňství atd. Roku 1937 se stal prezidentem Vrchního soudu ČSR a v roce 1939 odešel do výslužby. Dne 24. 6. 1944 byl kvůli odbojové činnosti a uvězněn v pankrácké věznici. Na počátku pražského povstání (5. 5. 1945) tragicky zahynul v prostoru brány věznice. *Emil Pavel Lány* [online], [citováno 15. 1. 2011], ISSN 1802-0488, http://www.uhersko.com/emil_pavel.htm

JUDr. Vladimír Solnař (1899-1976). Narodil se ve Zlonicích. Po vystudování PF UK působil v letech 1922-1933 v soudní službě. Mezi tím roku 1926 habilitoval pro právo a trestní řízení. Od roku 1933 byl mimořádným profesorem a členem římského Institutu di Studie legislativi. Po druhé světové válce se JUDr. V. Solnař stal řádným profesorem a zabýval se hlavně trestním právem, trestním řízením a kriminologií. Téměř dvacet let vedl katedru trestního práva PF UK. V průběhu jeho působení na fakultě vzniklo oddělení a později i katedra kriminalistiky. Od roku 1946 byl již jako mezinárodně uznávaná osobnost mimořádným členem České akademie věd a umění, v roce 1952 pak řádným členem ČSAV. Zemřel v Praze 8. března 1976. O. HLADÍK, *Studijní cesta JUDr. Vladimíra Solnaře v letech 1923 a 1924*, in: *Historická penologie* 1/2006, Praha, 2006, s. 4.

personál. Rovněž bylo možné přizvat členy spolku pro ochranu propuštěných trestanců. Během nich měla probíhat diskuze o směrnících navržených antropologickými laboratoři a jejich možných úpravách.

Za nejprogresivnější z hlediska pedagogického působení na vězně považoval V. Solnař Německo, kde však shledával rozdíly mezi spolkovými státy na severu a jihu země. U prvních dle jeho slov převládala uniformita a vojenský charakter výkonu trestu (Prusko), zatímco například v Bavorsku byl kladen velký důraz na individualizaci spočívající v diferenciaci odsouzených a stupňovitým výkonu trestu. Rovněž ve srovnání s Belgií jsou patrné rozdíly ve filozofii vlastního účelu trestu. Zatímco v zemi luxusních pralinek se hlavním heslem stalo slovo „resocialisation“ u našich západních sousedů jím byl „Erziehungszweck“. Jak tedy vypadala práce německých vězeňských pedagogů, která tehdy směřovala výhradně k výuce odsouzených?

Srovnajme nyní podmínky z několika spolkových zemí. Kupříkladu v Prusku a Württembersku trvala povinnost k návštěvě ústavní školy až do 30 let věku odsouzeného, v Bádensku pak až do 35 let. Osnova výuky se podobala tehdejší pokračovací škole, ale probírala se i díla významných autorů a otázky etiky. K výuce náboženství nezřídka sloužily přímo kaple, přičemž největší důraz na mravní otázky zaregistroval V. Solnař ve věznici v Mannheimu, kde se navíc osvědčil systém budovaný učitelem Alfonsem Reisseem a jeho kolegy. Podle předběžného vzdělání a minulosti byli trestanci rozděleni na čtyři třídy nejvýše o 30 posluchačích. V I. třídě byli vězni, kteří docházeli jen do obecné školy, v II. třídě řemeslníci apod., ve III. třídě vězni středoškolsky vzdělání, IV. třída pak náležela recidivistům. Hlavním předmětem se stala tzv. „etická výchova“, což zahrnovalo jak otázky světové i domácí politiky, sociální problematiku a národohospodářství, tak i činnost uměleckou. Přednášky tak zahrnovaly opravdu široké spektrum témat – alkoholismus, problém sociální, Ibsenův Brand (pro vězně III. třídy), cena a podstata peněz, zasnoubení a sňatek, jak se k nám chovala Anglie po válce, ruský národ a jeho práce, jak musíme pohlížet na obsazení Porúří z hlediska etického, jak zabránit předčasnému stárnutí, vyživovací otázka a jiné. Je zřejmé, že přednášející se nevyhýbali ani aktuálním politickým problémům.

V poválečném Německu věnovali velkou pozornost nejen rozvoji duchovnímu, ale i tělesnému. Na tělocvik mladistvých vězňů kladli největší důraz ve věznicích Plötzensee a Heilbronn, kde předcvičoval vždy jeden z odsouzených, samozřejmě se vše odehrávalo pod dozorem. Avšak ani sborový zpěv nezůstával stranou (Plötzensee, Mannheim). Tolik tedy k několika příkladům penitenciární péče v Evropě po I. světové válce. Jak ale ve srovnání s ostatními zeměmi dopadlo tehdejší Československo? Lze říci, že vůbec ne špatně, právě naopak, při utváření nových podmínek došlo k využití toho nejlepšího z dob Rakouska-Uherska, na což navázalo

rozvíjení systému, k němuž významně přispěly rozsáhlé poznatky ze zahraničních cest.³⁰

V prvorepublikových trestních ústavech a krajských věznicích řídil vyučování a mravní výchovu odsouzených učitel, lékař a duchovní. Mimo poskytnutí základního vzdělání analfabetům bylo jejich nejdůležitějším úkolem působit na svědomí delikventů, čímž je měli společně se vštěpováním smyslu pro kázeň a morální hodnoty připravit na úspěšné zařazení do společnosti po návratu z výkonu trestu. Současně mohli lidé bez jakéhokoli odbornějšího vzdělání získat výuční list ve vybraném oboru. Pravidelné byly rovněž osvětové přednášky pro vězně všech věkových kategorií na aktuální společenská témata.³¹ Kupříkladu v centrále budovy plzeňské věznice neřídka přednášel přímo ředitel JUDr. František Kočí, o čemž později sám napsal: „*Výchovy bylo vskutku nejvíce zapotřebí a také jsme o ni nejvíce usilovali. Přišel mladý člověk, který v životě zakolísal, a bylo otázkou: buď se pozná a ustálí, anebo se tu zkaží, a půjde to s ním tak dál.*“³²

Vlastní vyučování bývalo zpravidla rozděleno na dvě skupiny. První navštěvovali vězni pokročilí a v druhé získávali elementární znalosti analfabeti nebo odsouzení s minimálními znalostmi. Kupříkladu na Mírově v roce 1928 spadalo 12 delikventů mezi ty nejméně vzdělané a 55 jich navštěvovalo školu pokračovací. Ve slovenském Leopoldově je pro stejný rok doložen poměr 76:104 ve prospěch zdatnějších posluchačů ústavních pedagogů. Je zřejmé, že náplň výuky se pružně přizpůsobovala schopnostem odsouzených. Výše zmíněné nedělní přednášky se zpravidla zabývaly občanskou a mravní výchovou, otázkami hygienických návyků a podobně.

Popsaná situace se dotýkala v podstatě všech trestnic a krajských věznic s výjimkou zařízení určených mladistvým, kde byla výuka ještě více diferencována. Polepšovací a trestní ústav v Mikulově, určený mladistvým do 20 let věku, poskytoval svým chovancům kompletní vzdělání, které mohli zakončit tovaryšskou zkouškou. Škola se dělila na obecnou hospodářskou, již roku 1928 navštěvovalo 120 žáků a živnostenskou pokračovací sloužící jako doplněk praktické přípravy k získání výučního listu. Tu navštěvovalo ve stejném roce 113 žáků I. ročníku, 31 žáků II. ročníku a 25 žáků III. ročníku.

Je tedy patrné, že práce prvorepublikových vězeňských pedagogů vyžadovala opravdu velké nasazení a zodpovědnost. Nicméně, nesla i řadu pozitivních výsledků, spojených zejména s náročným úkolem, připravit delikventy na úspěšný návrat do společnosti. Tuto snahu podporovaly jak osvětové přednášky, směřující k přijetí obvyklých morálních hodnot, tak i to, že nejeden odsouzený si z výkonu trestu odnesl výuční list, který mu přinášel širší možnost poctivého způsobu

³⁰ Státní oblastní archiv Praha, fond Trestnice pro ženy Řepy 1864-1948, Vězeňská zařízení v Německu, Švýcarsku, Belgii, Itálii a Jugoslávii (Zpráva o studijní cestě 1923/1924), kart. 162.

³¹ *Vězeňství v Československé republice*, Praha: ministerstvo spravedlnosti, 1930, s. 9.

³² Lukáš PALEČEK, 130. výročí narození právníka a humanisty JUDr. Františka Kočího, in: Historická penologie 3/2010, Praha, 2010, s. 17.

obživy.³³ Rovněž není pochyb o důležitosti, kterou v meziválečném Československu ústavním učitelům přisuzovali, což ukazuje i konkrétní osud jednoho z nich. Jedná se o Jindřicha L. Janečka, jenž takto zahájil svojí úspěšnou dlouholetou kariéru. Tu završil na pozici ředitele trestního ústavu v Mikulově, odkud se spolu s chovanci této věznice roku 1938 vrátil do Valdic, jako nejvyšší představitel nově vzniklého ústavu pro mladistvé provinilce a choré vězně.³⁴

Naproti tomu funkce specializovaného penitenciárního psychologa, tak jak ji známe dnes, v Československu mezi léty 1918-1938 neexistovala. Jeho práci zastávali tři již zmínění zaměstnanci věznice, jimž bylo plnění úkolů, které z jeho odborností souvisí nejbližší. Samozřejmě, že jde o duchovní, lékaře a pedagogy. Ti museli z titulu svého povolání řešit i situace, které jim nejspíš ani nepříslušely, i když v tehdejších věznicích bychom jen stěží našli někoho vhodnějšího. Zejména případ kněží nastiňuje zřetelnou kontinuitu s vězeňstvím Rakouska-Uherska, jak dokazuje příklad F. J. Řezáče.

Po obsazení Československa německými vojsky došlo k vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Podle nařízení vlády ze dne 10. srpna 1939 bylo vězeňství ponecháno v působnosti justiční správy, které tak stejně jako v předchozím období přináležela správa a dozor soudních věznic a trestních ústavů, včetně ústavu pro choré vězně. Okresní věznice řídili příslušní přednostové soudů a spravovali je prostřednictvím zřízenců. Krajské věznice spadaly i nadále do pravomocí presidentů soudů krajských. Jejich bezproblémový chod měli na starosti úředníci, zřízenci a další zaměstnanci (dozorci). Presidenti krajských soudů museli také vykonávat dozor nad podřízenými okresními věznicemi, k čemuž využívali stanovené úředníky.

Život odsouzených v protektorátních věznicích, který se řídil „Domácím řádem pro věznice krajských soudů trestních“, v podstatě navazoval na prvorepublikový systém včetně vyučování a mravní výchovy, na níž se podíleli učitelé, duchovní a lékaři. Trpěli však nedostatkem ubytovacích míst (několikanásobně přeplněné cely), špatným vytápěním cel, nízkými stravními dávkami (denní příděl chleba na vězně činil 350g) a nedostatečnými hygienickými podmínkami. Přes vyjmenované nedostatky se ale jejich postavení během výkonu trestu podstatně lišilo od podmínek v německých policejních nebo soudních věznicích, jež závisely na nacistických předpisech a požadavcích dozorcího personálu, nezřídka z řad členů SS. Zatímco protektorátní vězni měli i během druhé světové války určitá práva, mezi něž patřila i možnost vzdělávání, v ústavech okupační správy platili za bezprávné jedince žijící v nelidských podmínkách pod hrozbou krutých kázeňských i soudních trestů.³⁵

³³ *Vězeňství v Československé republice*, Praha: ministerstvo spravedlnosti, 1930, s. 18, 33, 42.

³⁴ O. HLADÍK, *Vznik ústavu pro mladistvé provinilce a choré vězně ve Valdicích*, in: *Historická penologie* 3/2007, Praha 2007, s. 19.

³⁵ A. KÝR, *Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice*, in: *Historická penologie* 1/2008, Praha 2008, s. 27, 36.

Po skončení druhé světové války nastalo krátké období spojené se snahou o obnovení vězeňství podle dosavadních zkušeností a tradic. V poválečných podmínkách se ale tyto kroky nedařilo realizovat příliš dlouho. Již od roku 1946, kdy vyhrála volby Komunistická strana Československa, docházelo k postupné přípravě na převzetí moci ve státě. To se samozřejmě začalo projevovat i na vězeňství. Vše vyvrcholilo po únoru 1948, jenž přinesl naprostý úpadek odbornosti nejen v rámci výchovného působení na odsouzené. Na základě zákona č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce začala vznikat nová vězeňská zařízení táboremového typu spadající do pravomocí ministerstva vnitra. Neměla však oporu v dosavadních zkušenostech z období I. republiky, vyznačujícím se rozvojem humanizace výkonu trestu. Nicméně navázala na praxi nacistické okupační správy, po níž na území bývalého protektorátu zůstal ne jeden „barackenlager“. Ty se po osvobození proměnily na internační tábory určené německému obyvatelstvu čekajícímu v tristních podmínkách na odsun. Po vydání citovaného zákona se pak staly vhodným základem pro vytváření sítě táborů nucených prací (TNP), představujících synonymum zvěle a bezpráví páchané na občanech zařazovaných do výkonu trestu z rozhodnutí Národních výborů.³⁶ Je tedy zřejmé, že ani při nejlepší vůli si nelze dělat iluze o působení učitelů alespoň v omezené míře. O penitenciární péči jako takové tedy nelze vůbec hovořit.

Lepší situace nepanovala ani v trestnicích a soudních věznicích, které dosud spravovalo ministerstvo spravedlnosti. Po reorganizaci vězeňství vycházející ze zákona č. 321/1948 Sb. o Sboru uniformované vězeňské stráže (SVS), na jehož základě vznikla jednotná, vojensky organizovaná formace, začal být kladen důraz na postupnou přeměnu vězeňství podle sovětského vzoru. Jakékoliv nápravně výchovné působení na odsouzené proto omezilo čistě na pracovní povinnosti v rámci plnění úkolů prvního pětiletého plánu. Současně s těmito změnami se začala prosazovat kategorizace vězňů na základě třídního principu a je nad slunce jasné, že měl-li kriminální delikvent alespoň minimální práva, politický provinilec patřil na nejspodnější stupínek hierarchie. Avšak ani jeden z nich nemohl doufat v sebemenší náznak krizové intervence při psychických problémech nebo pravidelnou činnost specialistů-pedagogů. V nejlepším případě si směli v knihovně vypůjčit důkladně prolustrovanou ideologicky nezávadnou literaturu.³⁷

Jak vyplývá z předešlých odstavců, nesl se počátek 50. let 20. století zcela v duchu odmítání dosavadní praxe spojené s řízením vězeňství a dohledem nad průběhem výkonu trestu. Jedním z průvodních jevů těchto kroků bylo odstranění učitelů a duchovních z řad odborného personálu. Skončila tak odborná pedagogická činnost, současně se snahou kněží o péči duševního zdraví odsouzených. Tyto osvědčené dlouholeté zaměstnance začali nahrazovat lidé oddaní novému režimu, kteří navíc zastávali do té doby neznámé funkce, lépe odpovídající

³⁶ A. KÝR, citované dílo, s. 41.

³⁷ Dušan JANÁK, *Organizace a řízení československého vězeňství 1945-1955*, in: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955*, příloha Českého vězeňství 3/2001, Praha 2001, s. 7-9.

potřebám třídního boje. V „Zatímním služebním řádu SVS“ z roku 1949 se poprvé objevuje pozice osvětových instruktorů. Ze služebního hlediska nastupovali na místa zástupců velitelů oddílů SVS v oboru výchovy a osvěty.³⁸ Jejich řídicím orgánem se stal „referát osvěty, výchovy a školení příslušníků SVS“, z čehož je zřejmé, že nešlo o pracovníky směřující svůj zájem k delikventům. Naopak, hlavní úkol těchto takzvaných osvětářů charakterizuje dobová norma takto: „*Aby mezi příslušníky SVS byl vypěstován a udržen lidově demokratický duch...*“.³⁹

Dosavadní vývoj našel oporu v novém trestním zákonu č. 86/1950 Sb. a zákonu o trestním řízení (trestním řádu) č. 87/1950 Sb. Došlo tak i k úpravě výkonu trestu odnětí svobody, přičemž hlavním cílem byla ochrana totalitního státního zřízení. Na obě normy navázal Vězeňský řád z roku 1951, vydaný na základě § 123 zákona č. 319/1948 Sb. o zlidovění soudnictví. Ten s definitivní platností zavedl třídně politickou diferenciaci odsouzených a nahradil předpisy vydané ještě před druhou světovou válkou.⁴⁰ Současně se v něm objevují funkcionáři SVS, jimž měla příslušet odborná práce s vězni. Ovšem organizovaná v duchu popsaného způsobu kategorizace. Jednalo se o následující příslušníky:

- a) Zástupce velitele oddílu SVS pro politické věci – jeho hlavní pracovní náplní bylo: „*spoluodpovídat za řádný výkon vazby a trestu a za politickou a odbornou výchovu vězňů*“.
- b) Vedoucí výchovy – „*organizuje a provádí politickou, odbornou a tělesnou výchovu vězňů a odpovídá za ni [...] a sleduje postup výchovy jednotlivých vězňů*“.⁴¹

Není však třeba podléhat iluzím o tom, na jakých základech stála práce těchto pečlivě vybíraných „specialistů“. Situaci v tehdejších věznicích snadno přiblíží události, které se odehrávaly v Plzni. Hned na počátku roku 1949, jmenováním kpt. Františka Šafarčíka velitelem věznice, vzniklo na Borech zcela izolované oddělení D1, odsouzenými označované jako „Kreml“. Bylo určeno pro vězně odsouzené Státním soudem k vysokým trestům. Panoval v něm režim přísné izolace od ostatních během jakékoliv činnosti. Není těžké si představit, že atmosféra nenávisti a neúcty k lidské osobnosti se stala základem jednání řady dozorců ve vztahu k politickým vězňům.⁴²

Pomyslným posledním hřebíčkem do rakve penitenciární péče se stalo převedení dosud roztržitého vězeňství pod pravomoci ministerstva národní bezpečnosti (MNB) na přelomu let 1952 a 1953. Účelem tohoto kroku bylo sjednocení represivního aparátu do jednoho celku podle sovětského vzoru, k čemuž přispěli

³⁸ Velitelství oddílů SVS byla zřízena v krajských soudních věznicích po vydání zákona č. 319/1948 Sb. o zlidovění soudnictví. Od 1. 2. 1949 jim podléhali stanice SVS, které vznikly ve věznicích okresních soudů. D. JANÁK, citované dílo, s. 7.

³⁹ Kabinet dokumentace a historie Vězeňské služby ČR (KDH), Zatímní služební řád SVS, Praha, ministerstvo spravedlnosti, 1949, §5, s. 6.

⁴⁰ A. KÝR, citované dílo, s. 41.

⁴¹ KDH, Vězeňský řád, Praha: ministerstvo spravedlnosti, 1951, odst. 50 a 51, s. 14.

⁴² Tomáš BURSÍK, *Násilí páchané na politických vězňích na Borech v letech 1948-1952*, in: Paměť a dějiny 4/2008, Praha 2008, s. 119.

i odborní poradci vyslaní z Moskvy. Zanikl tak dosavadní SVS, jehož úkoly převzala Správa nápravných zařízení MNB.⁴³ Avšak toto ministerstvo přestalo existovat 11. září 1953 a na základě vládního usnesení došlo k jeho sloučení s ministerstvem vnitra. Jednalo se o čistě formální úpravu, která nepřinášela žádné změny v dosavadní totalitní praxi.⁴⁴ Od tohoto data až do roku 1965 tak vězeňství řídila Správa nápravných zařízení ministerstva vnitra (SNZ MV).

V roce 1953 vyšel nový „Řád nápravných zařízení“, který jasně dokazoval, že pedagogové nebo psychologové nemají v novém lidově-demokratickém vězeňství co pohledávat. Veškerou výchovnou a vzdělávací činnost tato norma podřídila samosprávě odsouzených. Dohled nad činností této vnitřní organizace měl „...náčelník (referent) výkonu trestu v souhlase s náčelníkem nápravného zařízení“. To ovšem neznamenovalo její existenci v každém trestním ústavu, poslední slovo při rozhodování o zřízení náleželo náčelníkovi SNZ.⁴⁵ Očividně tak vyšla najevo marginalita penitenciární péče, což se jen umocňuje tou skutečností, že na předních místech vězeňské hierarchie tehdy stáli výhradně odsouzení kriminální a retribuční. Ti tak dohlíželi na to, kdo bude moci navštívit promítání filmů s budovatelskou tematikou a případné zájmové kroužky, což se ovšem netýkalo „politických“.

Rovněž možnost vzdělávat se z vlastní vůle v ústavní knihovně podléhala přísné kontrole. V roce 1954 tato povinnost připadla politickému oddělení SNZ, potažmo zástupci náčelníka pro věci politické.⁴⁶ Přesto však do rozhodování o takzvaných „libri prohibiti“ mohly zasahovat také další úřady. Jedním z nich bylo i ministerstvo informací a osvěty, kde v padesátých letech působil ve funkci přednosty oddělení rovněž spisovatel Ivan Olbracht, který mimo jiné podepisoval seznamy nevhodných knih. Většinou se jednalo o literaturu s náboženskou a jinak „politicky závadnou“ tematikou. Naproti tomu dodací listy knih doporučených obsahují jména tehdy pokrokových autorů, jako byli například Julius Fučík, Marie Majerová, Klement Gottwald, a samozřejmě také díla jmenovaného cenzora.⁴⁷

V následujícím roce se v dobových vězeňských normativech poprvé objevuje termín „kulturně-osvětová práce mezi vězni“. Tu zajišťovala „oddělení pro kulturně osvětovou práci nebo pomocníci náčelníka pro kulturně osvětovou práci a kulturně osvětoví pracovníci, jejichž činnost řídí političtí pracovníci MV – správy nápravných zařízení“. Jejich nejdůležitějšími úkoly byly následující:

- a) převýchova vězňů na základě prospěšnosti společnosti z hlediska ekonomických potřeb,
- b) opatření ke zlepšení životních podmínek vězňů,

⁴³ A. KÝR, citované dílo, s. 41.

⁴⁴ D. JANÁK, citované dílo, s. 9.

⁴⁵ KDH, Řád nápravných zařízení, Praha: ministerstvo národní bezpečnosti, 1953, stať 25, odst. 118, 120, 121, s. 20.

⁴⁶ KDH, Řád pro věznice, Praha: ministerstvo vnitra, 1954, odst. 60, s. 21.

⁴⁷ O. HLADÍK, *Delikvent a třídní nepřítel*, in: České vězeňství 1/2010, Praha 2010, s. 26.

- c) podpora racionalizace výroby, zvyšování všeobecné kulturní úrovně vězňů a organizace volného času. Vytyčených cílů měli dosáhnout následujícími prostředky:
 - a) pořádáním přednášek a besed,
 - b) čtením denního tisku, technické a vědecké literatury, vybrané beletrie,
 - c) prováděním výrobních porad a schůzí vězňů,
 - d) organizováním technických školení a odstraňováním ngramotnosti,
 - e) promítáním filmů a poslechem rozhlasu.

Je bezpodmínečně nutné dodat, na jakou skupinu odsouzených měla být nápravně výchovná činnost zaměřena: „...se mohou používat vězni, kteří jsou odsouzeni za obecné trestné činy a v tábore se projeví kladně.“⁴⁸ Opět tedy zůstávali stranou političtí vězni jako bezprávná skupina „muklů“ – mužů určených k likvidaci.

Ačkoliv tato nařízení nepřinesla do praxe žádné zásadní změny, je to poprvé po mnoha letech, co se nějaký předpis v teoretické rovině zabýval výchovnou činností v rozsahu větším, než je jeden či dva krátké odstavce. Tuto skutečnost nelze považovat za vykročení k postupné humanizaci výkonu trestu. Ta se v totalitním vězeňství ještě dlouhou dobu jevila jako něco nepřijatelného, ba přímo kontraproduktivního, což dokazuje odpor, s jakým se Československo postavilo proti „Standardním minimálním pravidlům pro zacházení s vězni“ vydané Hospodářskou a sociální radou Organizace spojených národů (OSN) v roce 1958. Jejich součástí totiž bylo i doporučení, aby je vlády respektovaly při tvorbě zákonů a předpisů. Zároveň jim ukládala povinnost zasílat OSN jednou za pět let zprávu o tom, do jaké míry „Pravidla“ akceptovaly v rámci vězeňské praxe. Československo tak roku 1963 neučinilo,⁴⁹ čímž se jen potvrdil postoj k lidským právům a neochvějná příslušnost k takzvanému „táboru míru“. Odmítnutí spolupráce je z hlediska tehdejšího komunistického vedení pochopitelné, neboť by mělo za důsledek narušení absolutní moci nad obyvatelstvem země.

Z hlediska penitenciární péče a vězeňství vůbec dosahuje tento dokument historického významu. Na půdě mezinárodně uznávané organizace (v bývalém východním bloku alespoň formálně) došlo poprvé ke všeobecné shodě, jak by měl probíhat smysluplný výkon trestu odnětí svobody. Překročíme proto nyní hranice tehdejší železné opony a přibližme si nejdůležitější zásady týkající se práce pedagogů a psychologů:

Odstavec 49/1 – Pokud je to možné, má být mezi členy personálu dostatečný počet specialistů, jako psychiatrů, psychologů, sociálních pracovníků, učitelů a právních instruktorů.

Odstavec 49/2 – Práce sociálních pracovníků, učitelů a pracovních instruktorů má být zajištěna na trvalém základě; tím nemá být ovšem vyloučena práce v částečném úvazku nebo práce dobrovolníků.

⁴⁸ KDH, Řád pro nápravně pracovní tábory, Praha, ministerstvo vnitra, 1955, hlava XIII, odst. 141-145, s. 23, 24.

⁴⁹ J. ČEPELÁK, *Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni a příslušná doporučení*, in: Bulletin Sboru nápravné výchovy ČSR 1/1969, Praha 1969, s. 1.

Odstavec 58 (výňatek) – Smyslem trestu odnětí svobody nebo podobných opatření je ochrana společnosti proti zločinu. Toho může být dosaženo, využije-li se doby věznění k tomu, že provinilec po návratu do společnosti bude nejen ochoten, ale i schopen vést spořádaný a zákony respektující život.

Odstavec 59 (výňatek) – Za tímto účelem by měl ústav využít všech nápravných, výchovných, morálních a ostatních vlivů a forem, které by vhodně a přiměřeně tento cíl podporovaly.

Odstavec 60/2 (výňatek) – Před ukončením trestu je žádoucí podniknout nezbytná opatření pro zajištění pozvolného přizpůsobení vězně životu ve společnosti. Tohoto cíle může být dosaženo předpropouštěcím režimem organizovaným v ústavu.

Odstavec 77/1 – Má býti učiněno opatření pro další vzdělání všech vězňů, jimž může být k užítku, včetně náboženské výuky v zemích, kde je to možné. Výuka analfabetů a mladistvých vězňů má býti nařízena a má jí být věnována zvláštní pozornost ze strany vedení ústavu.

Odstavec 77/2 – Vzdělávání vězňů má býti podle možností integrováno se vzdělávacím systémem země tak, aby mohli po svém propuštění bez potíží pokračovat v dalším školení.

Odstavec 78 – Rekreační a kulturní činnosti mají být ve všech ústavech provozovány ku prospěchu duševního a fyzického zdraví vězňů.⁵⁰

Přestože se jedná o výběr těch nejzásadnějších myšlenek, mohl by být dokument pro svoji důležitost přepsán celý, což ovšem není z hlediska rozsahu práce možné. Na druhou stranu je i z této krátké ukázky patrné, že v druhé polovině 50. let 20. století musel jeho důraz na lidská práva narážet na bariéru tuhého režimu vycházejícího ze sovětských zkušeností.

Na počátku 60. let 20. století tak ještě nenazrál čas k reformám výkonu trestu, doposud přetrvávalo zařazování politických vězňů do kategorie třídních nepřátel, což zůstávalo rozhodujícím kritériem. Stranou proto zůstávala závažnost kriminálního činu,⁵¹ což je z hlediska smysluplné nápravně-výchovné činnosti nepřijatelné. Naproti tomu, tehdejší nově vydávané předpisy se alespoň v teoretické rovině zabývaly základy penitenciární péče, byť v pokřiveném zrcadle třídně-politických hledisek. Řád pro výkon trestu z roku 1961 přináší poměrně rozsáhlé možnosti. V nápravně pracovních táborech (NPT) měly být zřízeny školy k doplnění základních znalostí s rozsahem učební látky pro všeobecně vzdělávací školy. Současně povoloval studium cizích jazyků, zájmovou činnost k rozšíření rozhledu odsouzených s využitím tisku, knih, rozhlasu, televize atd.

Důraz byl kladen také na převýchovu pomocí vhodně organizované práce, k čemuž se mělo využívat osobní iniciativy odsouzených při pracovních soutěžích a závazcích. Vše samozřejmě zastřešovala politickovýchovná činnost, která se měla zakládat na:

⁵⁰ J. ČEPELÁK, citované dílo, s. 16-24.

⁵¹ A. KÝR, citované dílo, s. 41.

- výrobně masové práci,
- agitační propagandistické práci,
- kulturně masové práci,
- osvětové práci,
- kolektivní výchově a práci s kolektivem.

Tyto aktivity se měly realizovat po pracovní době, přičemž jejich program schvaloval pracovník výchovy.⁵²

Ve stejném roce vydalo ministerstvo vnitra i zvláštní směrnici pro provádění nápravně-výchovné činnosti, což je první takto specializovaná norma od roku 1948. Podrobně popisuje povinnosti referenta a pracovníka výchovy. Patřilo mezi ně dohlížet na odborná školení odsouzených na pracovištích, dohled nad průběhem pracovního soutěžení, přítomnost na poradách brigádýrů pracovních úseků, pořádání přednášek, rozhodování o účasti při sledování televizních programů a poslouchání rozhlasu, vedení zájmové činnosti atd. Zvláštní kapitola (odst. 99-104) se zabývala pravidly pro vyučování. Objevuje se povinnost navštěvovat školu pro negramotné a pologramotné odsouzené, přičemž ostatní si mohli podat přihlášku, která s sebou nesla nutnost školu řádně dokončit.

Organizace výuky probíhala na základě dohody s místně příslušným Okresním národním výborem (ONV) podle tematických plánů všeobecně vzdělávacích škol. Odstavec 100 této směrnice stanoví tři základní cíle výuky, které má vězeňská škola sledovat:

- a) základní vzdělání odsouzených negramotných a málo gramotných,
- b) vzdělání na úrovni devítileté školy odsouzených, u kterých jsou proto předpoklady,
- c) vzdělání na úrovni jedenáctileté střední školy odsouzených věkově mladších, zejména však kategorii odsouzených blízkých věkem mladistvým, mají-li pro to předpoklady.

Výuka měla být ukončována zkouškami před komisí určenou ONV. O jejím vykonání obdržel odsouzený vysvědčení, které se jim vydávalo při propuštění z výkonu trestu. Nesmělo však obsahovat informace o tom, že ho delikvent získal během výkonu trestu.

Za pozoruhodné lze považovat nařízení, podle něž výuku vedli učitelé docházející do ústavu. Směli se na ní podílet dokonce i odsouzení s příslušnou kvalifikací, jimž mohl náčelník útvaru Nápravních zařízení ministerstva vnitra (NZ MV) udělit zvláštní odměnu.⁵³ Pravděpodobně s ohledem na vnitropolitickou situaci i mezinárodní vlivy docházelo k velmi pozvolnému uvolňování poměrů,

⁵² KDH, Řád pro výkon trestu odnětí svobody v nápravných zařízeních MV, Praha, ministerstvo vnitra, 1961, odst. 102-108, s. 25,26.

⁵³ KDH, Směrnice pro provádění nápravně výchovné činnosti mezi odsouzenými v nápravných zařízeních ministerstva vnitra, Praha, ministerstvo vnitra – Správa nápravných zařízení, 1961, odst. 51-117, s. 15-23.

takže civilní učitelé byli do věznic opravdu zváni.⁵⁴ Ze vzpomínek politických vězňů rovněž vyplývá, že po velké amnestii v roce 1960 se životní podmínky v průběhu výkonu trestu zlepšovaly.⁵⁵ Přesto záleželo především na dozorcích, jak naplňovali literu zákona, přičemž je nutné dodat, že velké procento z nich sloužilo už v nechvalně proslulých „uranových lágrech“, což se týkalo i náčelníků věznic. Ti pak rozhodovali o tom, co je a není přípustné.

V roce 1963 se proto začala silně projevovat zaostalost československého vězeňství, což vedlo k jednáním o nové koncepci výkonu trestu. Největší problémy se však projevíly právě v nápravně výchovné práci, která proto měla být znovu řešena. Ukázalo se, že v SNZ působí pouze 0,74% vysokoškolsky vzdělaných příslušníků, přičemž tato skupina sestávala výhradně z lékařů. Naprosto chyběli lidé vzdělaní v oborech týkajících se penitenciární péče. Pro lepší vytvoření představy o celé situaci dobře poslouží přehled dosaženého vzdělání – 70% základní, 16% neúplné základní, 7,8% středoškoláci (převážně zdravotnický personál). Navíc 46% zaměstnanců neprošlo v předcházejících letech nástupním kurzem.

Důsledkem snah o zlepšení poměrů během výkonu trestu byla nová systemizace míst pedagogů a psychologů koncem roku 1963, avšak bez opory v dosavadních rádech. Až v následujícím roce se podařilo zpracovat a vydat zásady náplně práce, ale stále chybělo objasnění základní koncepce činnosti těchto specialistů. Rozvoj penitenciární péče však narážel i na nepochopení u náčelníků věznic. Ještě dlouho poté někteří prosazovali názor, že pro výkon trestu jsou prospěšnější dva cvičení psy, než jeden psycholog.⁵⁶

Roku 1964 byl vydán také nový Řád pro výkon trestu. V kapitole věnované politicko-výchovné činnosti shrnul dosavadní nařízení týkající se vězeňské školy, zájmových aktivit a samosprávy odsouzených. Přesto oproti předešlému předpisu z roku 1961 obsahoval jeden důležitý rozdíl. Neuváděl možnost zapojení civilních učitelů do výuky v ústavu. Z hlediska služebního se v něm objevují tři funkce směřující k nápravné výchově. Byl to náčelník oddělení výchovy, starší referent výchovy (později vychovatel) a referent výchovy (později referent režimu). Specializované profese, jako jsou pedagogové a psychologové, ještě zůstávaly neznámým pojmem.⁵⁷

V první polovině 60. let 20. století se nápravněvýchovná činnost pomalu stávala součástí základní odborné přípravy příslušníků SNZ MV. Již roku 1962 byly do tříměsíčního školení pro nové dozorce ve Slapech nad Vltavou zařazeny odborné předměty pro výkon služby v nápravných zařízeních. Jejich přesný obsah dostupná literatura bohužel podrobněji neanalyzuje, takže se lze jen domnívat, že k nim patřily

⁵⁴ Informaci o zapojování civilních učitelů do výuky odsouzených na počátku 60. let 20. století poskytl PhDr. Aleš Kýr, vedoucí Kabinetu dokumentace a historie VS ČR.

⁵⁵ Amnestie v roce 1960 proběhla na základě rozhodnutí prezidenta republiky a vlády Republiky Československé č. 54/1960 Sb.

⁵⁶ J. UHLÍK, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Stráž p. Ralskem 2006, s. 303.

⁵⁷ KDH, Řád pro výkon trestu odnětí svobody v nápravných zařízeních ministerstva vnitra, Praha: ministerstvo vnitra, 1964, hlava 6, odst. 104-127, s. 29-36.

alespoň základy penitenciární péče. Výchovná činnosti jako samostatný bod výcviku se objevuje až o dva roky později ve Střední odborné škole MV v Ostrově nad Ohří.⁵⁸

Na závěr tohoto rozsáhlého exkurzu, ukazujícího historický vývoj vězeňství a penitenciární péče, je nutné si uvědomit, že obzvláště pro období 50. a 60. let 20. století se jedná především o analýzu normativů, které tuto činnost upravovaly. Přes zřetelný posun od vězeňského řádu vydaného v roce 1951 až k nařízení z roku 1964 praxe leckdy (a možná i většinou) pokulhávala za teorií. To plynulo především z přetrvávající existence kategorie vězňů označovaných jako „třídní nepřátelé“ a samozřejmě i potřeby likvidace nebo přinejmenším izolace odpůrců režimu. Jak vysvítá z výše uvedeného, zejména od počátku 60. let začalo ve velké míře záležet i na osobním přístupu dozorců vytvářejících atmosféru během výkonu trestu. Budeme-li parafrázovat vzpomínky politických vězňů, tak *„na blbce i slušného člověka narazíš všude“*.

Pozvolné uvolňování a zlepšování poměrů ve vězeňství, které mělo neoddiskutovatelný dopad i na „znovuobjevování“ nutnosti penitenciární péče, vyvrcholilo v roce 1965. Proto je toto datum chápáno jako počáteční mezník analýzy, jež je hlavním předmětem této studie. Je tedy možné říci, že další řádky povedou potencionálního zájemce o tuto problematiku z období „temna“ 50. let k pozvolnému nástupu „osvícenství“ desetiletí následujících, které i přes všechny peripetie a nedostatky přiblížilo Československé vězeňství modernímu pojetí výkonu trestu odnětí svobody.

⁵⁸ A. KÝR – A. KAFKOVÁ, *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, in: Historická penologie 2/2010, Praha 2010, s. 9.

3. Činnost pedagogů a psychologů v letech 1965-1989

Závěr předchozí kapitoly v zasvěceném zájemci o analyzovanou problematiku jistě vyvolal otázku, co se v roce 1965 odehrálo tak zásadního a proč je tento rok pokládán za důležitý mezník v historii českého vězeňství? S ohledem na téma celé práce je pak možné ještě doplnit, jaký měl dopad na rozvoj penitenciární péče? Nalézt správnou odpověď na obě části dotazu je více než snadné.

3.1. Pokus o reformu československého vězeňství

V roce 1965 československá vláda definitivně podlehla mezinárodnímu tlaku, kterému již od počátku 60. let velmi pozvolna ustupovala, jak již bylo prokázáno na základě analýzy tehdy vydávaných vězeňských předpisů. Celý proces započal roku 1956, jenž je možné považovat za počátek období destalinizace. O čtyři léta později došlo k souhře snah konzervativního komunistického vedení o odstranění svých hříchů minulosti "tichou cestou" a pokusu demonstrovat úspěchy socialistického zřízení. To se projevilo dvěma událostmi jara 1960 – vznikla nová ústava, přinášející zakotvení vedoucí role KSČ v zemi a změnou názvu Československé republiky na Československou socialistickou republiku (ČSSR). Současně došlo k oficiálnímu vyhlášení vítězství socialismu.

Stejně tak pro vězeňství byly tyto kroky zcela zásadní. U příležitosti 15. výročí osvobození Československa vyhlásil prezident republiky rozsáhlou amnestii. Ta se týkala 5319 lidí z celkem 8708 obětí politických procesů, dosud se nacházejících ve věznicích a nápravně pracovních táborech a také 5600 z celkem 23 023 odsouzených za kriminální trestné činy. Součástí amnestie bylo i prominutí vedlejších trestů u odsouzených, kteří byli propuštěni z výkonu trestu před rokem 1960. Přesto se obětem politických procesů nedostalo žádné rehabilitace, jež by z nich sejmula označení viníka. Spíše se jednalo o jednostranné gesto dobré vůle, které umožnilo propustit neprávem odsouzené – a ještě zdaleka ne všechny – na svobodu. V očích veřejnosti a úřadů ale dále nesli osudové znamení zločince. Jakékoli (ne)vědomé "porušení" socialistických zákonů pro ně mohlo znamenat návrat za mříže.

Po květnové amnestii v roce 1960 zůstalo ve vězení 2985 osob odsouzených v politických procesech. Ale na druhou stranu se ve vězení ocitlo (či bylo opět odsouzeno) 1713 osob. Následovala amnestie prezidenta republiky v roce 1962, během níž došlo k propuštění 2520 politických vězňů. Roku 1965, při příležitosti dvacátého výročí osvobození republiky a amnestie prezidenta republiky, opustilo brány vězeňských zařízení dalších 170 politických vězňů. Pro úplnost je třeba dodat, že v letech 1962-1967 bylo vyhověno 1359 žádostem politických vězňů o podmíněné propuštění.⁵⁹

⁵⁹ T. BURSÍK, *Amnestie 1952-1963* [online], [citováno 26. 1. 2011], http://www.totalita.cz/vez/vez_amnestie.php

Vyvrcholením celého procesu, spojeného s postupnými úpravami vězeňských předpisů, bylo vydání zákona č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, jímž došlo ke zrušení dosavadní SNZ MV. Všechny úkoly převzal nově zřízený vojensky organizovaný Sbor nápravné výchovy ministerstva vnitra (SNV MV). Tento předpis znamenal akceptaci téměř všech zásadních požadavků Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni. Výjimku představovala duchovenská péče, která byla pro komunistické vedení země nepřijatelná. Naopak zcela zásadním krokem se stalo odstranění třídně politické diferenciaci odsouzených a její nahrazení rozdělování do tří nápravně výchovných skupin (NVS) podle závažnosti kriminálního provinění následujícím způsobem:

- I. NVS – méně závažnou trestnou činnost,
- II. NVS – osoby, které se v posledních 10 letech dopustily úmyslného trestného činu,
- III. NVS – nebezpeční pachatelé a recidivisté.

Z výše uvedeného vyplývá, že došlo k zavedení nápravně výchovné činnosti, která umožnila rozvoj odbornosti jako nedílné součásti smysluplné práce s vězni. V trestních ústavech se tak ve větší míře začali objevovat středoškolsky či vysokoškolsky vzdělaní vychovatelé, sociální pracovníci, učitelé, speciální pedagogové a psychologové. Tito specialisté při plnění každodenních povinností vnášeli do průběhu výkonu trestu nové přístupy a tím pozitivně měnili způsob zacházení s vězni a sociálně psychologické klima v jednotlivých ústavech.⁶⁰

Citovaný zákon byl přinejmenším v teoretické rovině podkladem pro rozvoj odbornosti v Československém vězeňství. V tehdejších nápravně výchovných ústavech (NVÚ) měli začít fungovat poradní sbory náčelníka, sestávající právě ze jmenovaných odborníků. Rovněž na ministerstvu došlo ke zřízení rady složené ze zástupců vědeckých institucí, společenských organizací (Revoluční odborové hnutí, Svaz socialistické mládeže) a státních orgánů.⁶¹ Jak vyplývá z obsazení těchto komisí, projednávaly především otázky pedagogicko-metodické, popřípadě problematiku nápravně výchovnou.⁶² Další paragrafy nové právní normy rozebíraly do té doby neobvyklá témata jako například ochrana práv odsouzených (§15). Současně vymezovaly i okruhy činnosti specialistů, mezi něž patřila diferenciaci výkonu trestu podle NVS (§5), agendy týkající se dopisů a návštěv odsouzených (§12), provoz ústavních knihoven (§13), spolupráce se samosprávou odsouzených (§16), řešení kázeňských trestů a odměn (§19-24), kulturně výchovná práce (§30, 31) – paragrafy určené zejména pedagogům, umožňovaly vězňům získat základní, střední nebo úplné střední vzdělání v závislosti na jejich schopnostech a samozřejmě i délce trestu, poskytování doporučení k otázkám přerušení výkonu trestu (§35-38) a podmíněného propuštění (§42, 43).

Přestože zákon opravdu akceptoval téměř všechna důležitá doporučení Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni, směřující k výrazné

⁶⁰ A. KÝR, *Památník Pankrác*, s. 49.

⁶¹ Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, §3, odst. 2.

⁶² Jan TOLAR, *Výkon trestu*, Příručky příslušníků SNV ČSR, svazek V., Praha: Sbor nápravné výchovy ČSR, 1973, s. 11.

humanizaci vězeňství, nebyla praxe zdaleka tak idylická, jak by se na první pohled mohlo zdát. Přestože umožnil návrat k pedagogice a psychologii na základě prvorepublikových zkušeností, je třeba si uvědomit, že se jednalo o polovinu 60. let 20. století, kdy byla totalitární KSČ ještě v plné síle. Názorným příkladem jsou vysvětlivky v Příručce příslušníka SNV, které uvádí analyzovaná zákonná nařízení na „pravou míru“. Hned na prvních stránkách se dozorce dočetl, že zřízení poradních orgánů náčelníků NVÚ je povinné jen v ústavech pro mladistvé.⁶³ Rovněž tak proklamace neomezené svobody vyznání se pohybovala v teoretické rovině: „*Svoboda vyznání v zásadě omezena není, avšak prakticky může odsouzený vykonávat náboženské úkony jen v době osobního volna, nemá nárok navštěvovat náboženská zařízení vně nápravně výchovného ústavu.*“⁶⁴ Absurdnost této poučky plně vyvstane, pokud si uvědomíme, že v době, k níž se vztahuje, ve věznicích neexistovaly kaple a nefungovala duchovenská služba. Je tedy zřejmé, že pro vězněného katolíka, kterému je takto upírána možnost zpovědi, se jedná o zcela zásadní omezení lidských práv.

Předešlé dva příklady z interních dokumentů SNV vhodně ilustrují stav československého vězeňství v polovině 60. let 20. století. Přestože na základě zákona č. 59/1965 Sb. měli ve věznicích působit vysokoškolsky vzdělaní pedagogové a psychologové, bylo jich v roce 1966 jen čtyřicet šest. I z tohoto údaje vyplývá, že požadavky kladené touto právní normou se jen těžko prosazovaly přes ideologická dogmata, která zapříčinila jeho odsouvání do teoretické roviny. Nejvyššími mocenskými kruhy tak stále zůstával preferován vojenský režim bez individuálního přístupu k vězňům, tolik osvědčený v táborech na Jáchymovsku a Příbramsku.⁶⁵ Tato skutečnost nahrávala konzervativním náčelníkům útvarů, jež tak mohli libovolně znepříjemňovat službu vysokoškolsky vzdělaným odborníkům. Jejich erudice totiž často dráždila staré osvědčené soudruhy, začínající svojí kariéru jako dozorce v nápravně pracovních táborech (NPT) při uranových dolech. Není snad ani nutné dodávat, že požadavky na odbornou způsobilost příslušníků SNZ v těchto vězeňských zařízeních v podstatě neexistovaly. Dostatečnou kvalifikací nahradil uvědomělý přístup k třídním nepřátelům.

Přes tendence přiklánějící se k postupnému zvyšování počtu penitenciárních pedagogů a psychologů, kteří se však museli každodenně potýkat s problémy přetrvávající ideologizace, přinesl rok 1966 rovněž dvě události znamenající krok zpět. V červenci vydal Ústřední výbor KSČ usnesení k odstranění liberalizace ve vězeňství a počátkem téhož měsíce došlo ke zrušení Vnitřní stráže,⁶⁶ jejíž bývalí důstojníci přešli mimo jiné do SNV. Ti na základě dosavadní praxe začali prosazovat

⁶³ J. TOLAR citované dílo, s. 11.

⁶⁴ Tamtéž, s. 24.

⁶⁵ J. UHLÍK, citované dílo, s. 304.

⁶⁶ K vnitřní stráži blíže: *Vnitřní stráž* [online], Html ed., [citováno 29. 1. 2011], http://www.valka.cz/clanek_12045.html

militarizaci a lpěli na formálních projevech disciplíny, což postihlo jak vězně, tak i vysokoškolsky vzdělané specialisty.⁶⁷

Ačkoliv tedy prokazatelně existovaly pokusy zvrátit dosavadní vývoj a zamezit tak humanizaci výkonu trestu spojenou s fundovaně prováděnou nápravně výchovnou činností, v nastávajícím období „socialismu s lidskou tváří“ se celospolečenské trendy obracely opačným směrem. Ve vězeňství se tyto změny projeví na definitivním odmítnutí třídně politické diferenciaci odsouzených a všeobecně praktik období stalinismu první poloviny 50. let 20. století. Mimo jiné bylo zahájeno i vyšetřování násilí na vězňích, jehož důsledkem se stalo i odvolání několika viníků z řad členů SNV.

Dalším zcela zásadním krokem, jehož vliv na další rozvoj penitenciární péče během výkonu trestu je nepopíratelný, bylo navrácení vězeňství do pravomocí ministerstva spravedlnosti. K tomu došlo rozkazem ministra spravedlnosti z 22. prosince 1968 na základě zákona č. 173/1968 Sb., jímž se mění a doplňuje zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody.⁶⁸ V jednom z novelizovaných paragrafů se objevilo do té doby nevídané ustanovení: *„Příslušníci Sboru nápravné výchovy se při plnění svých úkolů důsledně řídí ústavou, zákony a ostatními právními předpisy; při veškeré své činnosti, zejména ve vystupování a při zákrocích jsou povinni zachovávat požadavky lidské a občanské důstojnosti a dbát dobrého jména a cti příslušníka Sboru nápravné výchovy.“*⁶⁹

Je evidentní, že doba, v níž zákonodárci začal být brán ohled na lidská práva, přála i ve vězeňství působícím pedagogům a psychologům, jimž se mohlo zdát, že budoucnost přinese větší prostor pro rozvoj odbornosti, která by zaručovala podstatné zlepšení životních podmínek odsouzených. Jejich dojem posilovala i situace převládající po převedení vězeňství do působnosti ministerstva spravedlnosti. V té době totiž došlo k vážně míněnému hledání možností, jak naplnit požadavky zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a Řádu výkonu trestu odnětí svobody v nápravně výchovných ústavech. Za obzvláště důležité považovali odpovědní činitelé rozvíjení účinných způsobů zacházení s pachateli trestných činů na základě vědecky zdůvodněných a v praxi ověřených diagnostických a terapeutických metod. Tento nesnadný úkol řešil odbor nápravně výchovné činnosti (NVČ) Správy SNV. K tomu bylo ovšem zapotřebí přehodnotit nejen vlastní průběh výkonu trestu, ale také upravit dosavadní systém odborné přípravy příslušníků.⁷⁰

Nejen proti pokusu o dílčí reformy československého vězeňství tvrdě zasáhly sovětské tanky v srpnu roku 1968. Přesto i v rámci SNV přetrvávaly snahy o pokračování v nastoleném směru vedoucím ke zcivilňování sboru, což samozřejmě

⁶⁷ J. UHLÍK, J., citované dílo, s. 305-306.

⁶⁸ KDH, Rozkaz č. 1 ministra spravedlnosti z 22. 12. 1968 – převedení vězeňství z rezortu ministerstva vnitra do rezortu ministerstva spravedlnosti.

⁶⁹ Zákona č. 173/1968 Sb., jímž se mění a doplňuje zákon č. 59/1965 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody, §61a.

⁷⁰ A. KÝR – A. KAFKOVÁ, *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, s. 14.

příspěvalo i k možnosti získávat vysokoškolské specialisty, které mohla odrazovat služba v militarizujícím prostředí. Ve prospěch nových metod výkonu trestu vystupoval i plk. JUDr. Jaroslav Placr, náčelník správy SNV, který se ještě v květnu 1969 vyslovoval proti okupaci země. V červnu téhož roku odmítl realizaci směrnice pléna ÚV KSČ týkající se opětovného podřízení vězeňství stranickým a mocenským zájmům. Období počínající normalizace podobným postojům nepřálo, takže nakonec musel rezignovat na funkci. Následovala emigrace kvůli oprávněným obavám z tvrdého postihu.

Následující období přineslo odmítnutí dosavadního trendu přijímání odborníků z civilní sféry, představující pro zastánce nového kurzu propagátory „falešného socialistického humanizmu“. Dalším krokem se staly prověrky zaměřené na postoje v období „pražského jara“. Ty postihly 31% příslušníků, kteří byli buďto vyhozeni, odvoláni z funkce nebo měli alespoň odložené povýšení. Po důkladné ideologické očištění došlo k znovuzavádění vojenského byrokratického řízení formou direktivních rozkazů. Tvrdý zásah dostala postupně se rozvíjející penitenciární péče na základě pedagogických a psychologických pravidel. Naopak, začal se vracet způsob zacházení obvyklý v předcházejících letech, upřednostňující dogmata a ideologizaci před moderními trendy vězeňství obvyklé v západoevropských zemích. Nastalo tak období, které bylo ve znamení odmítání Standardních minimálních pravidel pro zacházení s vězni, kladoucích důraz na odbornou způsobilost vysokoškolsky vzdělaných specialistů.⁷¹

Je nasnadě, jak vypadaly nové pracovní podmínky ve vězeňství krátce působících pedagogů a psychologů. Pokud nepatřili přímo mezi „antisocialistické síly“ spojené se „zdiskreditovaným“ předsrpnovým SNV, jejichž osud zpečetily zmíněné prověrky, mohli sice setrvat ve službě, ale stali se snadnými terči šikany normalizátorů. Jak se asi museli cítit v situaci, kdy se jim jejich dílo zhroutilo před očima a nad lidským přístupem v duchu citovaného paragrafu 61a zákona č. 173/1968 Sb. začal převládat vojenský dril podpořený ideologickými poučkami.

Přestože vylíčená situace v podstatě zvrátila dosavadní vývoj, podařilo se v rámci vězeňství udržet při životě jedno důležité pracoviště, díky němuž mohla odbornost a penitenciární péče přežít i léta tuhé normalizace 70. let 20. století. Byl jím Výzkumný ústav penologický SNV, který obzvláště mladým a v průběhu let stále vzdělanějším příslušníkům, ale i dalším zájemcům o moderní penologii, umožňoval poznání nových trendů výkonu trestu.⁷² Stal se tak myšlenkovou základnou pro novou generaci vězeňských pracovníků, z nichž nejeden začal projevovat zájem o humánnější přístup k průběhu a cílům výkonu trestu.

⁷¹ J. UHLÍK, citované dílo, s. 308-309.

⁷² Tamtéž, s. 306-307.

3.2. Normalizace a pokles odbornosti

Počátek 80. let 20. století se nesl v duchu odporu proti liberalizaci výkonu trestu, která vězeňstvím pozvolna prostupovala v předchozím období. Kvůli probíhající normalizaci ale narážela na tvrdou kritiku a nevstřícnost nadřízených složek KSČ i vládních činitelů. Současně se navracelo upřednostňování ekonomických hledisek, souvisejících s maximálním využitím pracovní síly vězňů, před efektivnějším využíváním výchovných metod.⁷³ Za největší nedostatek však lze považovat to, že nedošlo k vydání nového zákona o výkonu vazby, takže se příslušníci řídili rozkazy ministra spravedlnosti, náčelníka Správy SNV a náčelníků jednotlivých útvarů.⁷⁴ V praxi pak docházelo k upřednostňování momentálních potřeb před dlouhodobou smysluplnou koncepcí, což mělo největší dopad právě na práci v oblasti nápravně výchovné činnosti. Pedagogové a psychologové se tak opět dostávali mimo ohnisko zájmu zodpovědných činitelů.

Praxe výkonu služby a výchovné činnosti tak výrazně stagnovala oproti výsledkům vědeckého výzkumu, který se do konce 70. let držel na evropské špičce. Jejich zavádění do vězeňské každodennosti ale bylo čím dál obtížnější. Přesto je třeba zmínit zásadní experiment spočívající ve zřízení poboček ústavů pro I. NVS, v nichž se nepoužíval klasický systém střežení.⁷⁵ Nyní však opět několik poznámek o tom, jaké normy v této době upravovaly oblast penitenciární péče. Po celé sledované období se vše řídilo především podle Řádu výkonu trestu odnětí svobody v nápravně výchovných ústavech (ŘVT), vydaného roku 1973. Jaká nařízení tedy upravovala činnost vězeňských specialistů po vydání nového Řádu výkonu trestu, co jim umožňoval a naopak jak ztěžoval snahy o zlidšťování života ve vězení?⁷⁶ První úkol připadl psychologům bezprostředně po nástupu delikventa do nápravně výchovného ústavu. Podle článku devět citované normy mohlo být provedeno psychologické vyšetření podle zásad stanovených Správou SNV. Další pole jejich působnosti je možné předpokládat při účasti v komisích zajišťujících první kontakt odsouzeného s vězeňským prostředím. Ty jmenoval náčelník ústavu a jejich úkol spočíval v posouzení osobního spisu, vybavení věcmi osobní potřeby a zjištění případných stížností. Rovněž měli zajistit bezodkladné napsání dopisu rodinným příslušníkům, v němž delikvent sdělí svojí adresu pro písemný styk (ŘVT, čl. 11, odst. 1, 2).

V první fázi výkonu trestu lze za nejdůležitější místo, v němž mohli pedagogové a psychologové uplatňovat svoje schopnosti, považovat nástupní oddělení. V něm odsouzený pobýval tři až dvacet osm dní, během nichž se seznamoval s pravidly svého příštího života za mřížemi, přičemž měl absolvovat

⁷³ Tamtéž, s. 304.

⁷⁴ A. KÝR, A., *Památník Pankrác*, s. 49.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Řád výkonu trestu odnětí svobody v nápravně výchovných, 1973. Následující analýza se zabývá touto normou. V textu budou vždy uvedeny příslušné odstavce textu a nebude proto opakována citace.

základní školení technického minima, bezpečnosti práce a ochrany zdraví. Současně došlo k zevrubnému vyšetření zaměřené na dosavadní vývoj jedince a osobnostní sklony k trestné činnosti. Příslušný pedagog pak založil reedukační spis obsahující údaje o sociálních zátěžích, pedagogicko-psychologickou charakteristiku a návrhy na vhodný reedukační program.

Jeho definitivní podobu a zařazení delikventa schvalovala před odchodem komise jmenovaná náčelníkem ústavu, která se skládala z náčelníka oddělení NVČ, psychologa, pedagoga, vychovatele nástupního oddělení a sociálního pracovníka výrobního oddělení. O jejím rozhodnutí byl nakonec učiněn záznam do reedukačního spisu. Změna výsledného verdiktu mohla nastat jedině, pokud vyšly najevo nové skutečnosti (ŘVT, čl. 12, odst. 1-7).

Daleko náročnější práce čekala na penitenciární psychology ve zvláštních odděleních pro vězně s psychopatickými poruchami, kde měli působit ve spolupráci s psychiatry a vychovateli. Do jejich pravomocí spadalo s ohledem na náročnost služby i rozhodnutí o přemístění problematického delikventa do zvláštního oddělení psychiatrické léčebny – Praha-Bohnice, Ilava (ŘVT, čl. 62, odst. 1, 2). Ke každodenní praxi patřilo mimo jiné řešení krizových intervencí vyvolaných jednáním osob s psychiatrickými nálezy, což představovalo nemalou zátěž.

Z hlediska rizik byla o něco méně náročná kulturně výchovná práce, která nesestávala jen z půjčování knih, promítání filmů a poslechu rozhlasu. Za daleko důležitější je možné považovat přednáškovou vzdělávací činnost, již však silně poznamenal důraz na ideologická hlediska. Na druhou stranu se mohlo jednat také o setkání s odborníky z prostředí justice nebo významnými osobnostmi veřejného života. Avšak program takovýchto vystoupení musel nejprve schválit příslušný pracovník, zpravidla pedagog. Ještě významnější činností nařízenou analyzovaným řádem se stala výuka odsouzených, směřující k doplnění základního vzdělání. Nemělo se zapomínat ani na analfabety, pro něž se zřizovaly zvláštní kurzy. Vyučování organizovali penitenciární specialisté pedagogických směrů na základě spolupráce s odbory školství a kultury ONV a po jejich souhlasu do něj mohli být zapojováni vězni s potřebnou kvalifikací. Těm pak náležela stejná mzda jako ostatním pracovníkům (ŘVT, čl. 71-76).

Stejně jako představuje psychicky náročné období nástup do vězení, tak i jeho ukončení je určitou zátěží. Obzvláště zločinci odsouzení k delším trestům se mohou potýkat s řadou problémů. Proto se za účelem snazšího návratu do společnosti zřizovala předpropouštěcí oddělení. O zařazení vybraných jedinců rozhodoval náčelník oddělení NVČ s tím, že se zpravidla pohybovalo mezi třemi až šesti měsíci. Během této doby dohlížel tým pedagogů, psychologů a sociálních pracovníků, aby delikvent, který prožíval dlouhá léta v izolaci, úspěšně dovršil reedukační a resocializační proces bezproblémovým přijetím pravidel běžného života poté, co projde vězeňskou branou na svobodu. Průběh pobytu na tomto oddělení podrobně specifikoval článek 103 Řádu výkonu trestu. Ten nařizoval mimo jiné navázání kontaktu s ONV v místě bydliště propuštěného kvůli projednání budoucího bydlení a pracovního místa (ŘVT, čl. 102-107)

Za pedagogického pracovníka, který přicházel do nejtěsnějšího kontaktu s odsouzenými, lze považovat již několikrát zmíněného vychovatele, mezi jehož široké pole působnosti náležela mimo jiné přítomnost při návštěvách, záležitosti volného času vězňů, cenzura pošty, řízení knihovny, povolování zasílání literatury, zajištění sepsání stížnosti negramotným delikventům, doporučování kázeňských odměn nebo trestů, vypracování posudků k podmíněným propuštěním a další činnosti související s nápravnou výchovou (ŘVT, čl. 16, 22, 23, 31, 33, 77, 94).

Tolik tedy k shrnutí základních povinností vězeňských pedagogů a psychologů tak, jak je upravoval Řád výkonu trestu z roku 1973. Podrobněji vše specifikovaly Rozkazy náčelníka Správy SNV (RNS), obsahující přesné vymezení pracovních úkolů a povinností penitenciárních specialistů. Jedním z nich byl RNS č. 23/1975 o činnosti pedagogů a psychologů ve Sboru nápravné výchovy ČSR. Ten tyto odborníky ze služebního hlediska zařazoval na oddělení NVČ, jehož náčelníkovi služebně podléhali. S jeho souhlasem také metodicky vedli ostatní pracovníky na tomto úseku a následně kontrolovali provádění zadaných úkolů. Současně měli za povinnost další vzdělávání, ať již ve formě postgraduálního studia, praxí na jiných pracovištích či účasti na odborných konferencích. Ke zvýšení efektivnosti nápravně výchovné činnosti měli rovněž spolupracovat s vychovateli, referenty režimu a lékaři, kterým předávali informace ke konkrétním odsouzeným. Opomenout nelze ani povinnost sledovat politické, hospodářské a kulturní dění za účelem přípravy přednášek.

Vlastní pracovní úkoly připisované pedagogům a psychologům na základě citovaného RNS byly následující:

- ovlivňovat obsahovou a metodickou úroveň NVČ a podílet se na jejím provádění plněním stanovených prací v nástupním a předpropouštěcím oddělení a kolektivech odsouzených,
- plnit dílčí úkoly aplikovaného výzkumu na základě zadání Správou SNV,
- konat kontrolní a rozborovou činnost podle pokynů náčelníka oddělení NVČ a iniciativně předkládat návrhy na zlepšení úrovně NVČ,
- podílet se na zpracovávání podkladových materiálů pro jednání poradního sboru při NVÚ, doporučení vhodných opatření a jejich realizaci.

Dále se tato norma zabývá povinnostmi pedagogů a psychologů na nástupním oddělení. V mnoha bodech se shoduje s výše uvedeným Řádem výkonu trestu z roku 1973 – rozřazování delikventů, vypracování diagnóz, reedukačního plánu atd. Ty proto nebudou znovu vypisovány. Je ale nutné zmínit úkol určovat odsouzené, u nichž bude nutné postupovat individuálně a uplatňování skupinových resocializačních metod. Rovněž na předpropouštěcím oddělení se úkoly opakují.

V této práci dosud nebyla věnována dostatečná pozornost rolím specialistů při práci s kolektivem odsouzených v průběhu výkonu trestu. Nyní tedy k povinnostem pedagoga patřilo:

- poskytovat metodickou pomoc vychovatelům při plánování, provádění a vyhodnocování výsledků NVČ a za tím účelem se zaměřovat zejména na obsah pracovních plánů vychovatelů, jejich osobní přípravu, kázeňskou praxi, rozsah a obsah kulturně výchovných akcí, obsah reedukačních listů a způsob zpracování hodnocení odsouzených,
- plánovitě hospitovat u jednotlivých vychovatelů při provádění NVČ,
- organizovat předávání zkušeností mezi vychovateli a referenty režimu,
- přispívat ke zlepšování odborné a politické úrovně pracovníků oddělení NVČ,
- konat besedy, přednášky a diskuze, podílet se na přípravě celoustavních akcí,
- vést poradenskou skupinu odsouzených a vyhodnocovat dosažené výsledky,
- podílet se ve spolupráci s ostatními příslušníky SNV na přípravě celoustavních akcí pro odsouzené (olympiády, sportovní dny, výstavy)
- věnovat náležitou pozornost odsouzeným vyžadujícím individuální přístup.

Činnost psychologa měla být při práci s kolektivem vězňů následující:

- dbát na dodržování reedukačního plánu sestaveného v nástupním oddělení pročež provádí hospitace u jednotlivých vychovatelů a sleduje účinnost jimi uplatňovaných metod,
- doplňovat a upřesňovat formou studia dostupných materiálů a informací od sociálních kurátorů, národních výborů, podniků i rodin údaje, které o odsouzených získal psychologickým vyšetřením,
- odpovídat, pokud náčelník oddělení NVČ nestanoví jinak, za odbornou úroveň skupinového poradenství, současně řídit metodické sdružení vedoucích poradenských skupin,
- přispívat ke zvyšování odborné a politické úrovně vychovatelů a referentů režimu,
- pomáhat vychovatelům při nápravně výchovné činnosti s odsouzenými, kteří vyžadují speciální metodický přístup,
- provádět nápravně výchovnou činnost u odsouzených, u nichž je nutné uplatňovat především psychologický přístup, používat speciální individuální a skupinové metody,
- nebyl-li pověřen řízením metodického sdružení vedoucích poradenských skupin, uplatňovat tuto metodu alespoň v jedné ze skupin,
- zkoumat z psychologického hlediska eventuální mimořádné události, zabývat se neadaptivním chováním a psychopatologickými projevy odsouzených a jejich krizovými stavy, současně pomáhat v prevenci před těmito nežádoucími jevy,

- podílet se ve spolupráci s ostatními příslušníky SNV na přípravě celoustavních akcí pro odsouzené (viz povinnosti pedagoga),
- podílet se na přípravě kulturně výchovných akcí pro odsouzené.⁷⁷

Tématikou popisovaných oddělení se zabýval ještě RNS č. 32/1975 o způsobu organizace a provádění nápravně výchovné činnosti v nástupních a předpropouštěcích odděleních v nápravně výchovných ústavech. Z nařízení, která obsahuje, je nutné zmínit pouze jedno, a to proto, že ještě rozšiřuje předešlé informace. Podle paragrafu osm náležela vězeňským specialistům působícím na těchto úsecích zvláštní kancelář vybavená odbornou literaturou, magnetofonem, což měly doplňovat ještě další pomůcky nutné k provádění pedagogických a psychologických vyšetření odsouzených.⁷⁸

Z hlediska norem byla od poloviny 70. let 20. století dostatečná podpora nápravně výchovné činnosti a specialistů, kteří ji měli provádět, zajištěna. Avšak naplňování popsaných nařízení nebývalo vždy snadné. Důvodem se stala výše zmiňovaná normalizace, vedoucí vězeňství k izolaci před společností a jejími snahami o společenskou kontrolu. Kvůli obavám z nežádoucích omylů, které by navíc mohly vést až k diskreditaci v očích tehdejších představitelů moci, vycházela někdy až absurdní nařízení upravující kupříkladu přesné rozmístění nástěnek. Rovněž příslušníci SNV soustředili svoji pozornost zejména k marginálním formalitám, což vedlo k všeobecné byrokratizaci a odlidštění výkonu trestu.⁷⁹

S ohledem na popsané skutečnosti nemůže být překvapující, že v 70. a obzvláště v 80. letech 20. století se československé vězeňství vyznačovalo především ústupem od uplatňování pedagogicko-psychologických zásad komunikace s vězni. Do popředí se naopak dostávalo vyžadování vojenské kázně u odsouzených i obviněných. Do činnosti Sboru nápravné výchovy tak pronikal tvrdý policejní přístup k vězňům, spojený s preferencí jejich ekonomického využití, zejména při řešení potíží národního hospodářství. Běžnou praxí této doby bylo rovněž plánovité ztěžování životních podmínek politickým vězňům jednoduchým, ale o to účinnějším způsobem. Docházelo k jejich umisťování do cel s pachateli nejtěžších kriminálních činů. Tato skutečnost samozřejmě odporovala všem zásadám diferenciací výkonu trestu a v roce 1978 podnítila mluvčí Charty 77 k sepsání petice proti nelidskosti podmínek ve věznicích, kterou adresovali České národní radě, Slovenské národní radě a Národnímu shromáždění.⁸⁰

Ačkoliv v analyzovaném období vězeňští specialisté v podstatě každodenně obhajovali nelehkou pozici, z teoretického hlediska bylo československé vězeňství na poměrně dobré úrovni. Vycházela jak vysokoškolská skripta a učební texty zabývající se penitenciární péčí a nápravně výchovnou činností, tak i publikace vydávané SNV ČSR (převážně však jako neprodejné, určené pro vnitřní potřebu).

⁷⁷ Karel KVÍDERA, *Nápravně výchovná činnost*, skripta VŠ SNB, Praha 1981, s. 48-56.

⁷⁸ Tamtéž citované dílo, s. 65.

⁷⁹ J. UHLÍK, J., citované dílo, s. 309.

⁸⁰ A. KÝR, citované dílo, s. 55.

Jednou z nich byla i studie a názvem „Diferencovaný výkon trestu odnětí svobody v ČSR“. Kromě předmluvy plk. RSDr. Jaroslava Konečného, tehdejšího náčelníka správy SNV, se na ní podíleli především penitenciárně zaměřeni odborníci. Její stránky se proto podrobně věnují nejen základním záležitostem organizačního zabezpečení vězeňství a charakteristice výkonu trestu v jednotlivých nápravně výchovných skupinách, ale i kulturně výchovné a sociální práci, podmínkám pro úspěšné završení nápravně výchovné činnosti, problematice penitenciární výchovy a jejích možnostech do budoucna.⁸¹ Zaměřme se nyní na její nejzásadnější myšlenky, neboť mohou přiblížit hlavní směry teorie penitenciární péče v československém vězeňství druhé poloviny 80. let 20. století. Rovněž tak nastíní tehdejší metodologickou základnu pedagogů a psychologů.

Nejprve si přiblížíme kulturně výchovnou práci. Pomineme-li dosud nezmíněné budování uvědomělých postojů delikventů, založených na zásadách socialistické morálky (což bylo koneckonců oficiálním východiskem jakéhokoli odvětví nápravně výchovné činnosti), směřovala především k přijetí nutnosti zachovávat zákony a morální zásady společnosti. Zároveň měla klást důraz na rozšiřování vzdělání, kulturní a estetické úrovně odsouzených. K dosažení vytyčených cílů sloužily různé kurzy. Jako nejdůležitější se jevila občanská nauka, organizovaná jako povinné školení všech vězňů. Struktura těchto přednášek závisela na složení posluchačů, délce jejich trestu a samozřejmě i úrovni vzdělání, kterého dosáhli před nástupem do výkonu trestu.

Tyto kurzy si kladly za cíl nejen „formovat základy vědeckého světového názoru“ (přesněji řečeno marxismu), ale i přípravu na život po propuštění na svobodu, což bylo bezpochyby smysluplnějším počinem. Na tuto povinnou výuku navazovaly víceméně dobrovolné besedy, přednášky, četba denního tisku, literatury atd. Je ale nutné mít stále na zřeteli všudypřítomné ideologické hledisko. Nedílnou součástí se stalo i vydávání vězeňských časopisů, na němž se odsouzení podíleli nejen jako přispěvatelé. Z vybraných jedinců se skládala i redakční rada, vždy však pod metodickým vedením pedagoga. Jeho dohledu samozřejmě podléhaly i zájmové kroužky společně s dalšími volnočasovými aktivitami.

Neopomenutelnou součástí penitenciární péče bylo z hlediska kulturně výchovné práce uplatňování a rozvoj speciálních skupinových metod. Za tehdy nejužívanější je možné považovat skupinové poradenství a řízené skupinové diskuze. Ačkoliv obě náleží k jednodušším odborným postupům v této oblasti, patřili k těm nejúčinnějším. Psychologové uplatňovali své schopnosti při provádění individuální nebo skupinové psychoterapie s vězni alkoholiky či psychopaty. V řadě ústavů probíhalo rovněž experimentální využití metody aktivního sociálního učení v modifikované formě, jejíž aplikace od počátku významně přispívala ke zmírnění agresivních prvků v chování odsouzených, k eliminaci konfliktů a tím snížení výskytu kriminálního chování ve výkonu trestu. Výše uvedené metody měly

⁸¹ Jiří MASTEJ – Miroslav MAYER – Pavel ŠTRUNC, *Diferencovaný výkon trestu odnětí svobody v ČSR*, Praha 1988.

směřovat k tomu, aby se vězni při jednotlivých terapiích učili přemýšlet o nových, sociálně přijatelných řešeních svých problémů, změnil se jejich hodnoty a postoje, což mělo usnadňovat resocializační proces.⁸²

Druhým tématem v citované publikaci, které má přímý vztah k práci vězeňských specialistů je penitenciární výchova jako celek, její tehdejší úkoly a možnosti. Za jeden z největších problémů byl považován dopad vězeňské subkultury na výchovný proces, jenž tak narážel na postupný proces prizonizace. Jak bylo řečeno v úvodní části této práce, jeho výsledkem je přijetí specifického systému hodnot a norem jako nutnosti přežití v přenášené a pěstované kriminální struktuře. Ta se pak jako celek staví do opozice proti formálním skupinám, které vytvářejí a organizují vězeňští specialisté zá účelem dosažení výchovných cílů. Důsledkem je prostředí prostoupené veskrze negativními jevy, které ve svém důsledku brání resocializačnímu procesu.

Přes popsany negativní proces, probíhající v rámci výkonu trestu, byli podle slov autorů citované publikace pedagogové, psychologové a ostatní pracovníci oddělení NVČ v druhé polovině 80. let 20. století natolik schopní a úspěšní, že dokázali většinu odsouzených přimět k přijetí řádem výkonu trestu stanovených pravidel, ať již se týká kázně, pořádku či pracovních norem. To ve svém důsledku přispívalo i ke zdárnějšímu završení reedukačního a resocializačního procesu. Neúspěchy nápravně výchovné činnosti z hlediska recidivy kriminálních činů pak byly přisuzovány především nedostatkům v postpenitenciární péči, která již nenáležela do pravomocí SNV ČR: *„Následkem současného stavu je, že postpenitenciární péče ve vztahu k osobám, jež se jí podrobují, má mnohdy nežádoucí, charitativní charakter. Právo osob propuštěných z výkonu trestu na poskytnutí různých sociálních služeb není vyváženo povinnostmi propuštěných z NVÚ, negativně dopadá na postpenitenciární péči, založenou na principu dobrovolnosti. Jeví se proto potřebným dořešit povinnou postpenitenciární péči ve vztahu k osobám, které bez ní zřejmě nedosáhnou resocializace a nepovedou řádný život.“*⁸³ Je tedy zřejmé, že podle oficiálních stanovisek se vysokoškolsky vzdělaní specialisté snažili svojí práci vykonávat, jak nejlépe dovedli.

3.2.1. Penitenciární péče v praxi 70. a 80. let

Dosavadní řádky přinesly především souhrn teorie penitenciární péče a odborných postupů, které měli používat pedagogové a psychologové působící v československých věznicích. Zajímavý pohled na danou problematiku vždy přinese srovnání daných normativů s jejich uváděním do praxe. Bylo proto vybráno několik zásadních témat, která patřila a patří mezi každodenní činnosti specialistů. Prvním z nich je skupinové poradenství.

⁸² Tamtéž, s. 13-15.

⁸³ Tamtéž, s. 31, 32, 35.

Jednou z prvních věznic, kde této metody začalo být využíváno, jsou Heřmanice. K jejímu zavádění došlo v I. čtvrtletí roku 1971. V roce 1980 v ústavu působilo šest takovýchto skupin, v jejichž čele stáli buďto přímo specialisté nebo proškolení vychovatelé. Ti však z důvodu nedostatečného vzdělání prvních šest měsíců pracovali pod dohledem zkušeného terapeuta, který následně rozhodl o jejich dalším využití. Pokud prokázali svoji způsobilost, byli vysláni na školení pořádané odborem NVČ správy SNV ČSR a Výzkumným ústavem penologickým.

K zařazování do těchto poradenských skupin byli vybíráni odsouzení na základě reedukačních plánů. Zpočátku však projevovali poměrně negativní postoje, neboť se domnívali, že k jejich výběru došlo z důvodu duševní nemoci, což je diskvalifikovalo v očích spoluvězňů. Tento problém se však podařilo rychle vyřešit, takže s jejich účastí přestal být problém.

Nově zavedená metoda byla samozřejmě posuzována na základě dosažených výsledků na základě dvou aspektů:

- 1) změny chování odsouzených během výkonu trestu na základě účasti na skupinovém poradenství,
- 2) Změny chování odsouzených po ukončení výkonu trestu.

Rozbor takto získaných informací dokázal přínos metody pro resocializační proces. U většiny zařazených vězňů se zlepšila pracovní morálka, přičemž nejméně z nich usiloval o získání odznaku „Vzorný pracovník“ a „Brigáda vzorné práce“ – oba svým držitelům přinášely četné výhody, mezi něž patřil například volný pohyb apod. Navíc bylo 25% účastníků skupinového poradenství jmenováno do funkcí ve vězeňské samosprávě, či se stali brigádyry a staršími směn. Došlo i k výraznému poklesu kázeňských přestupků.

K získání informací o chování odsouzených po jejich propuštění byla navázána spolupráce se sociálními kurátory příslušných ONV. Ti pak zjišťovali údaje o chování na pracovišti a v místě bydliště. Z těchto šetření vyplývá, že 65% odsouzených se dobře adaptovalo na podmínky civilního života a jen 7% z nich mělo problémy kvůli špatné pracovní kázi a nadměrné konzumaci alkoholu. Do vězení se po odsouzení k nepodmíněným trestům vrátilo jen 16% účastníků skupinového poradenství. Činnost pedagogů takto významně přispěla k lepšímu začlenění delikventů do civilního života a je nutné ji hodnotit kladně.⁸⁴

Druhým tématem, které má ilustrovat především praxi penitenciárních psychologů je práce s psychopatickými odsouzenými. Ve zvláštním oddělení plzeňské věznice byl v druhé polovině 80. let 20. století zaveden výchovně léčebný program založený na metodách skupinového ovlivňování ve spojení s individuálním přístupem ke každému jedinci. Při využití sociálně psychologického výcviku a důsledného uplatňování komunitního systému došlo k významnému upevnění kázně společně se snížením počtu pokusů o sebepoškozování, psychopatických reakcí a omezení šikany. Při zavádění této metody spolupracovali vychovatelé,

⁸⁴ Růžena DAŠEVSKÁ, *Skupinové poradenství*, in: Zpravodaj SNV, říjen 1980, Praha 1980, s. 22, 23.

psychologové a psychiatři, přičemž nejdůležitější roli sehrávali první ze jmenovaných, kteří působili jako vrcholná autorita pro odsouzené psychopaty.

Celý program vycházel z předpokladu, že psychopatický jedinec se v nových situacích může chovat maladaptivně, kdežto v obvyklých se neliší od normálních osob. Léčebný proces byl proto založen na teoretické bázi aktivního sociálního učení a zaměřil se na zvyšování sociální kompetence člověka. Primárně bylo důležité zajistit pouze takové prostředí, v němž neměl odsouzený příležitost k psychopatickým reakcím a případný projev agresivity sám zhodnotil jako nesmyslný, což působilo jako prevence proti mimořádným situacím.⁸⁵

Třetím příkladem je souhrn aktivit pedagogů a psychologů opavské věznice. V polovině roku 1979 byl pedagogům zadán úkol vést pracovní týmy vychovatelek a referentek režimu kvůli zkvalitnění nápravně výchovné činnosti, což se osvědčilo. Metodické postupy vycházely z RNS č. 23/1975:

- hospitace pedagogů a psychologa na akcích kulturně výchovné práce nebo při speciálním ovlivňování odsouzených; z každé hospitace byl vypracován stručný záznam, který specialista projednal s vychovatelkami během denního hodnocení u náčelníka oddělení NVČ,
- provádění měsíčních metodických zaměstnání pro vychovatelky a referentky režimu, na nichž se projednává formou semináře průběh akcí kulturně výchovné práce (občanská nauka, právní výchova, zájmové kroužky, skupinové poradenství atd.).

Mimo tuto činnost vedli specialisté poradenské skupiny. Pedagogové vyučovali občanskou nauku ve třídách kursu pro doplnění základního vzdělání, metodicky ovlivňovali dodržování pedagogicko-psychologických zásad v rámci kázeňské praxe, pracovní výchovu a zodpovídali za celý průběh všeobecného i odborného vzdělávání odsouzených žen. Společně s psychology se podíleli také na pravidelných školeních civilních mistrů a vychovatelek. Jejich témata byla pedagogické minimum, psychologie, sociologie a organizace práce.⁸⁶

Závěrem podkapitoly, jejímž účelem bylo dokreslit předcházející analýzu práce vězeňských specialistů z hlediska teoretického, bude zajímavá sebereflexe vlastností potřebných k úspěšné kariéře pedagoga působícího v nápravně výchovném ústavu. Přestože jde o myšlenku pocházející ještě z doby před 17. listopadem 1989, neztratila na významu ani pro současné zaměstnance Vězeňské služby ČR: „Pedagog musí ponechat odsouzenému možnost, aby své city, zejména negativní, otevřeně a volně vyjádřil. Nesmí mu vadit jeho rozčilení, afekt ani pláč. V citových projevech vyplave zpravidla napovrch skutečná podstata problému a stupeň jeho závažnosti. Odsouzený současně uleví různým tenzím. Pedagog takovým citovým projevům naslouchá, neprovokuje je, ale také nezaráží a neodsuzuje. Sám se při tom musí kontrolovat, aby nebyl těmito projevy

⁸⁵ Jiří NĚMEC, *Práce s psychopaty*, in: Zpravodaj SNS 4/1988, Praha 1988, s. 21.

⁸⁶ Petr PRASEK, *Z práce specialistů*, in: Zpravodaj SNV, říjen 1980, Praha 1980, s. 22, 23.

vyveden z rovnováhy. To je důležité zejména tehdy, jestliže se emoční projevy dotýkají jeho funkce a pracovní činnosti. Těmto útokům musí čelit dobrou profesionální činností.“⁸⁷

3.3. Vězeňští specialisté a rezortní vzdělávání v SNV ČSR

K činnosti specialistů v československých věznicích ve zkoumaném období nepatřila jen každodenní práce s odsouzenými. Stejně důležitou složkou jejich povinností byla i účast na rezortním vzdělávání, ať již v pozici účastníka konkrétního kurzu nebo vyučujícího. Nutnost uvedených forem doškolování, odborných stáží či seminářů vycházela z praktických problémů služby, které se odvíjely od narůstajícího počtu kriminálních recidivistů ve výkonu trestu odnětí svobody po roce 1970. Dosavadní systém odborné přípravy příslušníků SNV však těmto nárokům nemohl dostačovat, takže bylo nutné hledat nová řešení.

Již v roce 1969 byla proto projednávána nová koncepce školské soustavy, zahrnující rozšíření výuky. V definitivní podobě vešla v platnost k 1. září 1970. Stalo se tak rozkazem ministra spravedlnosti č. 2/1970 Sb. o výchovném a vzdělávacím systému SNV ČSR. Přestože v základním pojetí zůstala zcela poplatná dobovým ideologickým schémátům, na druhou stranu jasně stanovila nutnost využívat nejnovějších výsledků vědeckého výzkumu, obzvláště pak s přihlédnutím k pedagogice, psychologii a penologii. Nelze však vyvolávat dojem téměř idylického rozvoje odborných přístupů k odsouzeným. Celý vzdělávací proces tehdejších příslušníků SNV se opíral o základní paradigma znějící takto: „*Výchova a vyučování jsou založeny na marxisticko-leninském světovém názoru.*“ I přes nepopiratelnou dogmatizaci se jednalo o vykročení správným směrem.

Jak tedy vypadala struktura nového výchovného a vzdělávacího systému? Byl budován tak, aby poskytoval příslušníkům SNV politické, odborné, všeobecné a v potřebné míře i vojenské vzdělání pro výkon konkrétních funkcí. Ke každé pak náležely příslušné kvalifikační požadavky z hlediska všeobecného i odborného vzdělání. Pedagogové a psychologové od té doby spadali společně s náčelníky útvarů, jejich zástupci, náčelníky oddělení a odborů správy SNV, do úzké skupiny pozic, u nichž se vyžadovalo vysokoškolské vzdělání (celkem 9,4% funkcí).

Všichni specialisté se po nástupu k SNV stali součástí systému rezortního vzdělávání, přičemž některé jeho položky pro ně byli povinné a jiné dobrovolné. Následující řádky proto předkládají přehled všech, které mohli nebo museli absolvovat:

Nástupní kurz

Byl povinný pro všechny nové příslušníky SNV ihned po jejich přijetí, a to bez ohledu na předchozí dosažené vzdělání. Nejprve trval sedm týdnů, od počátku roku 1976 došlo k jeho prodloužení o další týden. Studium bylo internátní a učební plán obsahoval základní znalost marxismu-leninismu, československé socialistické právo,

⁸⁷ Ludmila HAVRÁNKOVÁ, *Úloha pedagoga*, in: Zpravodaj SNV, 2/1989, Praha 1989, s. 23.

služební vojenskou přípravu a odbornou přípravu SNV. Posluchači kurzů skládali závěrečné zkoušky, a kdo nevyhověl v řádných nebo opravných termínech, nemohl setrvat ve služebním poměru.

Odborná škola SNV

Nepovinná položka rezortního vzdělávání SNV. Mohli ji navštěvovat všichni příslušníci se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním s výjimkou těch, kteří získali tento stupeň kvalifikace na Střední odborné škole SNV (SOŠ SNV), případně na Vysoké škole SNB nebo Akademii ministerstva vnitra SSSR. Studium probíhalo dálkovou formou po dobu 18 měsíců (od roku 1986 zkráceno na 12 měsíců). Zahrnovalo marxismus-leninismus, československé socialistické právo, penitenciární pedagogiku a psychologii, nápravně výchovnou činnost s metodikou a služební vojenskou přípravu. Posluchači skládali závěrečné zkoušky ze všech uvedených předmětů.

Postgraduální studium

U absolventů pedagogických a filozofických fakult, zařazených ve funkcích pedagogů a psychologů patřilo k základním kvalifikačním požadavkům. Výuka probíhala formou dvouletého dálkového studia ve spolupráci s Pedagogickou a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v Praze. Poskytovalo rozšíření vědomostí v oblasti penitenciární pedagogiky a psychologie s ohledem na aktuální požadavky nápravně výchovné činnosti.

Odborně zdokonalovací kurzy

Probíhaly formou doškolování, odborných stáží a seminářů výchovných pracovníků. Byly zaměřeny na aktuální problémy nápravně výchovné činnosti. Z hlediska vězeňských specialistů je lze rozdělit podle toho, zdali se na nich podíleli jako posluchači nebo přednášející. Mezi ty, které sami organizovali nebo se na nich podíleli na úrovni metodické pomoci, patřily následující:

- semináře k obsahové a metodické přípravě vychovatelů a výuce občanské výchovy u odsouzených,
- obsahová a metodická příprava vychovatelů k provádění skupinového poradenství, probíhaly dvakrát ročně formou týdenních kurzů pro vedoucí skupinového poradenství, kde přednášeli odborní pracovníci VÚP SNV a externisté z příslušných vědeckých pracovišť ČSAV a vysokých škol,
- semináře vedoucích skupinového poradenství k praktickému procvičování nových skupinových metod, v přípravě jednotlivých zaměstnání se skupinami odsouzených napomáhali vychovatelům pedagogové a psychologové,
- instrukčně metodická zaměstnání, porady a odborná školení výchovných pracovníků, prováděná v útvech SNV pro vychovatele pod vedením náčelníků oddělení NVČ, pedagogů a psychologů,

Do druhé skupiny patřily stáže pedagogů, psychologů a sociálních pracovníků útvarů SNV na odborných pracovištích výchovných a léčebných státních zdravotnických ústavech (např. protialkoholních léčebnách, psychiatrických klinikách apod.) a u nejzkušenějších vězeňských specialistů.⁸⁸

Přes všechny doposud popsané nedostatky vězeňského systému v letech normalizace měli vězeňští pedagogové a psychologové poměrně dobré podmínky k dalšímu vzdělávání. Pomineme-li nutnost akceptace studia tehdy všudypřítomného marxismu-leninismu, tak mohli neustále rozšiřovat svoje odborné znalosti.

⁸⁸ A. KÝR – A. KAFKOVÁ, *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, s. 14-17.

4. Charakteristika práce současných vězeňských pedagogů a psychologů

Po vlastní analýze problematiky rozvoje odborné práce vězeňských specialistů, kteří jsou hlavním tématem této práce a obtížemi, s nimiž se obzvláště během 60. let 20. století setkávali při snaze o kvalifikovaný přístup k odsouzeným, je nezbytné nastínit, v čem spočívají jejich současné každodenní úkoly.

Nejprve několik slov o právním vymezení postavení pedagogických pracovníků. Ze všeobecného hlediska se jím zabývá zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů. V § 2, odst. 1) je obsažena charakteristika pedagogických pracovníků: *„Pedagogickým pracovníkem je ten, kdo koná přímou vyučovací, přímou výchovnou, přímou speciálně pedagogickou nebo přímou pedagogicko-psychologickou činnost přímým působením na vzdělávaného, kterým uskutečňuje výchovu a vzdělávání na základě zvláštního právního předpisu⁸⁹ (dále jen „přímá pedagogická činnost“); je zaměstnancem právnické osoby, která vykonává činnost školy, nebo zaměstnancem státu nebo ředitelem školy, není-li k právnické osobě vykonávající činnost školy v pracovněprávním vztahu nebo není-li zaměstnancem státu. Pedagogickým pracovníkem je též zaměstnanec, který vykonává přímou pedagogickou činnost v zařízeních sociální péče.“⁹⁰*

Z citované normy vyplývá, že vězeňský speciální pedagog je jedním z řady odborných pracovníků, kteří působí na řadě více či méně náročných pozic. Nicméně s ohledem na práci s velmi specifickou cílovou skupinou lze jeho „prvoliniiovou“ činnost zařadit mezi ty nejtěžší.

Činnost penitenciárních psychologů neodmyslitelně patří k modernímu vězeňství a smysluplnému výkonu trestu odnětí svobody. Jejich práce je vlastně aplikovaným oborem, praktikovaným v náročných podmínkách ústavů, sloužících k nápravě širokého spektra delikventů. Během plnění nelehkých povinností se každodenně setkávají s celou řadou poměrně nevyzpytatelných individualit, které více či méně podlehly určitému stupni prizonizace, což je poměrně závažný proces, postihující odsouzené.

Zmiňovaný fenomén je důsledkem dlouhodobé izolace delikventů. Bývá proto vztahován zejména k vězeňskému prostředí. V odborné terminologii se pojem objevil poprvé již ve 30. letech 20. století, kdy se studiem mužské subkultury ve věznici Chester (Illinois, USA) zabýval sociolog Donald Clemmer. Z jeho pera pochází následující charakteristika, v níž prizonizaci specifikoval jako společnou zkušenost nucené vazby, na jejímž základě se odsouzení sjednotí proti věznitelům.⁹¹ Popsaný proces zahrnuje všechny negativní jevy spojené s výkonem trestu a působí kontraproduktivně vůči snahám o resocializaci odsouzených. Nezřídká může vést až k úplnému odtržení od reality života na svobodě. To ovšem není nijak nepochopitelné. Pro odsouzeného bývá mnohdy snazší akceptovat v podstatě

⁸⁹Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

⁹⁰ Zákon 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů. V § 2, odst. 1).

⁹¹ J. A. INCIARDI, citované dílo, s. 605.

neměnná pravidla života za mřížemi než pro mnohého sociálně slabšího či dokonce vyloučeného jedince pochopit nepřehledné zákonitosti současné společnosti.

Základní charakteristiku procesu přizpůsobování se vězeňským podmínkám je možné shrnout do pěti následujících bodů:

- jedinec ztrácí vlastní iniciativu,
- preferuje cestu „nejmenšího odporu“,
- přizpůsobuje se umělému prostředí ústavu či vězení,
- adapte na život mimo ústav či vězení klesá,
- postupné přejímání hodnot charakteristických pro vězeňskou subkulturu.⁹²

Tolik tedy k procesu prizonizace a nyní zpět k profesi penitenciárních psychologů a náplni jejich práce. Jak již bylo řečeno výše: „*Penitenciární psychologie je odvětvím užité psychologie, jehož úkolem je aplikace psychologických poznatků při řešení problematiky penitenciární resocializace u delikventních osob odpykávajících se trest odnětí svobody*“.⁹³ Tuto pravděpodobně nejvýstižnější definici analyzovaného oboru, jejímž autorem byl vedoucí Výzkumného ústavu penologického SNV, doc. PhDr. Jiří Čepelák, Csc., je možné použít jako paradigmatu k pochopení teoretického základu celé disciplíny.⁹⁴ Přesto je s ohledem na zaměření této studie vhodné pokusit se o poněkud podrobnější charakteristiku.

Nejprve k vlastnímu předmětu práce vězeňských psychologů z teoretického hlediska. S ohledem na složitost celého oboru bylo pro vytvoření ucelené představy využito pomocného členění, vypracovaného PhDr. Marií Sotolářovou. Autorka jej užila při tvorbě učebního textu, určeného ke vzdělávání příslušníků Sboru nápravné výchovy v polovině 80. let 20. století. Je však nutné mít na zřeteli, že se nejedná o vlivy působící samostatně, ale naopak v užší či širší korelaci, což vyplývá z kolektivního života odsouzených, jejich vztahů s personálem ústavů, členění do různých neoficiálních skupin a je nutné počítat s aktivními zásahy tohoto společenství do resocializačních procesů.

Předmětem zájmu vězeňských psychologů je v první řadě specifická kategorie osob – odsouzení vykonávající trest odnětí svobody. Dále pak pracovníci vězeňských ústavů, kteří jej zajišťují a s nimiž jsou delikventi při resocializačním procesu ve vzájemných vztazích. Pracovní náplň penitenciárních psychologů je tedy možné rozdělit do následujících bodů:

- 1) Zkoumají proces nápravy a převýchovy odsouzených z psychologického hlediska.

⁹² Marina KÁNSKÁ, *Resocializace kontra prizonizace v instituci pro výkon trestu odnětí svobody typu dohled*, Bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006, s. 23, 24.

⁹³ Marie SOTOLÁŘOVÁ, *Penitenciární psychologie I.*, Učební text pro SOŠ SNV – katedra odborné přípravy SNV, Praha: Správa Sboru nápravné výchovy, 1985, s. 5, 6.

⁹⁴ K osobě J. Čepeláka blíže: A. KÝR, *Doc. PhDr. Jiří Čepelák, CSc. (1915-1989)*, in: *Historická penologie* 2/2003, Praha 2003, s. 4, 5.

- 2) Studují sociálně-psychologickou atmosféru ve skupinách odsouzených. Vede k poznávání způsobů života neformálních skupin odsouzených a směřuje k prevenci proti působení jejich negativního vlivu na proces resocializace.
- 3) Zabývají se psychologickou klasifikací odsouzených ke stanovení různých druhů režimu a diferenciaci výkonu trestu.
- 4) Stanovují psychodiagnostickou a psychokorektivní funkci penitenciárního psychologa v nápravně výchovném ústavu.

Avšak penitenciární psychologie neexistuje jako aplikovaný obor sama o sobě. Je proto nutné provést její zařazení do systému právních věd a nastínit vztah k dalším psychologickým disciplínám. V rámci právních věd je považována za součást psychologie soudní, která se zabývá vznikem delikventního jednání a chování při výslechu během výkonu vazby a trestu. Dále pak procesem reedukace a resocializace delikventů. Výzkumem popsaných fází se zabývají specializované obory, které tak tvoří jeden celek. Jedná se o kriminologickou psychologii – jevy spojené s trestnou činností a psychikou pachatele; soudní psychologii (v užším slova smyslu) – psychologické základy vyšetřování a soudní činnosti, psychika osob účastnících se trestního procesu; penitenciární psychologie – aplikace poznatků při řešení problematiky výkonu trestu. Současně je však i v užších vztazích k dalším oborům psychologie, mezi něž patří psychologie obecná, osobnostní, vývojová, sociální, pedagogická a psychopatologie.

Z praktického hlediska má vězeňský psycholog v průběhu výkonu trestu dva základní úkoly. První je funkce diagnostická, která spočívá v poznání osobnosti pachatele trestných činů, deformací nesoucích odpovědnost za asociální sklony a nelze opomenout ani nutnost nalezení kladných stránek odsouzeného. Ty mohou následně posloužit jako východisko pro budoucí resocializaci. Tato činnost se provádí zejména po příchodu do věznice v nástupním oddělení.

Při snaze o vytvoření co nejpřesnějšího obrazu osobnosti delikventa využívají vězeňští psychologové především biografické údaje (rodinnou a osobní anamnézu), z nichž se snaží rozpoznat příčiny, které vedly k deformaci jeho povahy. Takto získané informace ještě doplňují výsledky vlastního psychologického vyšetření. Výsledkem úvodních kroků by měl být optimalizovaný individuální plán resocializace, zohledňující všechny charakterové rysy odsouzeného. Jeho součástí je pak i prognóza úspěšnosti užití konkrétních výchovných metod vycházejících z poznatků psychologie osobnosti.

Na prvotní diagnózu navazuje druhý úkol – vlastní terapie. Tu lze rozdělit do třech částí. Nejprve je nutné připravit odsouzeného na pobyt ve vězení a přimět ho k tomu, aby se začal zabývat svojí budoucností po skončení trestu. Zároveň by měl provinilec dojít k poznání, že spolupráce na resocializačním procesu mu je do budoucna prospěšná. Za druhé musí vězeňský psycholog korigovat výkyvy v chování, přičemž je nutné věnovat obzvláštní pozornost těm, kteří trpí poruchami

osobnosti. Zejména u nich totiž hrozí jak porušování pravidel, nezřídka spojené s agresí vůči okolí, tak i snahy o sebepoškozování. Opomenout nelze ani poslední důležitý moment činnosti těchto specialistů. Je jím těsná spolupráce s ostatními odborníky při sestavování a naplňování reedukačních programů.⁹⁵

Rovněž před propuštěním odsouzeného sehraává psycholog důležitou roli. Na nejednoho vězně totiž začínají doléhat pochybnosti a obavy související s návratem do normálního života. Tyto problémy vyvolávají především sociální nejistoty, jež způsobují nevyřešené otázky s tím, jak bude přijat v prostředí, z něhož odešel do výkonu trestu a nejasnosti plynoucí z nutnosti zajistit si příhodný způsob obživy. Právě pro překonání těchto komplikací musí erudovaný specialista sestavit předpropouštěcí program, s jehož pomocí se delikvent postupně připraví na těžkosti provázející návrat do společnosti.⁹⁶

Na závěr charakteristiky práce penitenciárních psychologů nechme promluvit přímo zkušenou specialistku s praxí v ruzyňské věznici. Vzhledem k tomu, že se jedná o mimořádně závažné téma, následuje delší citace úvahy uveřejněné na internetových stránkách Asociace forenzních psychologů: *„Klientem vězeňského psychologa je společnost reprezentovaná státem a jeho požadavky. Nezanedbatelná část vězeňských psychologů však své poslání mylně spatřuje především v pomoci vězňům a nikoli společnosti. Tato „pomoc“ je však ze společenského hlediska často velmi málo přínosná až sporná (hraní s vězni v hudebních souborech, inscenování jejich divadelních her, výuka cizím jazykům, překlady korespondence apod.) a dokonce i kontraproduktivní (utěšování, včetně utěšování hlasu svědomí) [...] Jako penitenciární (forenzní) psychologové nejsme povinováni vězně utěšovat, hýčkat, odpouštět jim a bavit je. Tato role nám nepřísluší. Cítíme-li se v ní dobře, běžme pracovat do pomáhající charitativní organizace [...] Pracujme tedy s vězni tak, aby společnost byla do budoucna co nejméně poškozována, tzn. aby bylo co nejméně dalších obětí. Nikdy nepřestávejme mít na zřeteli osoby, se kterými se vězni dostanou po návratu z vězení do vzájemného kontaktu. Po dobu výkonu vazby vězně udržujeme v takovém psychickém stavu, aby byli psychicky schopni účasti na spravedlivém procesu. Po dobu výkonu trestu pak s nimi pracujeme tak, aby alespoň částečně pochopili svoji vinu, pocítili výčitky svědomí a přijali osobní zodpovědnost za spáchaný trestný čin. Přitom se k nim pochopitelně nepřestávejme chovat slušně, korektně, profesionálně.“⁹⁷*

⁹⁵ M. SOTOLÁŘOVÁ, citované dílo, s. 8-14.

⁹⁶ Tamtéž, s. 29-31.

⁹⁷ Alena HRNČÍŘOVÁ, *Quo vadis vězeňští psychologové?* [online], Html ed., [citováno 7. 12. 2010], <http://www.afp.wz.cz/clanky.html>

5. Závěr

V závěru nejedné odborné studie nemůže její autor příliš hýřit optimismem, neboť mnoho námětů neskýtá možnost předložit smysluplné řešení analyzovaného problému, případně ani neumožňuje konstatování pozitivního vývoje, který se na základě pečlivého studia podařilo prokázat. Popsaný problém však v tomto případě nastat nemohl. Analýza historického vývoje penitenciární péče, potažmo činnosti pedagogů a psychologů v československých věznicích totiž přináší nastíněnou možnost veskrze pozitivního závěru.

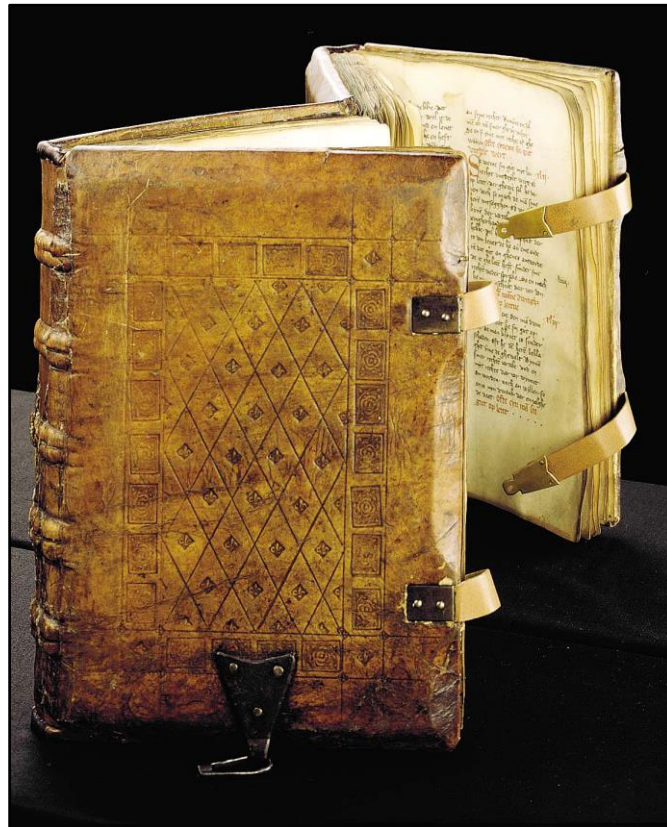
Přestože z předchozích kapitol plyne poučení, že staletý vývoj výkonu trestu přinesl první pozitivní kroky směřující k rozvoji penitenciární péče až v posledních sto padesáti letech, je možné tvrdit, že právě tehdy došlo k položení základů moderní humanizace. Je však nutné si uvědomit, že po krátkém období první republiky, kdy se odbornou prací s odsouzenými začali společně s kněžími zabývat i první pedagogičtí pracovníci, došlo k rozvrácení zaběhnutého systému německou okupací. Tuto zkázu již jen dovršil komunistický převrat v únoru 1948. Po něm nastalo dlouhé období, trvající téměř dvacet let, během nichž nebyla náprava myslitelná.

Teprve mezinárodní situace společně s demokratizačními snahami ve společnosti přispěly k tomu, že po přijetí nového zákona o výkonu trestu v roce 1965 začaly ledy povolovat. Zakrátko však znovu zamrzly. Takzvané „bratrské“ armády přivezly do Československa normalizaci, která zapříčinila i nový úpadek práce pedagogů a psychologů.

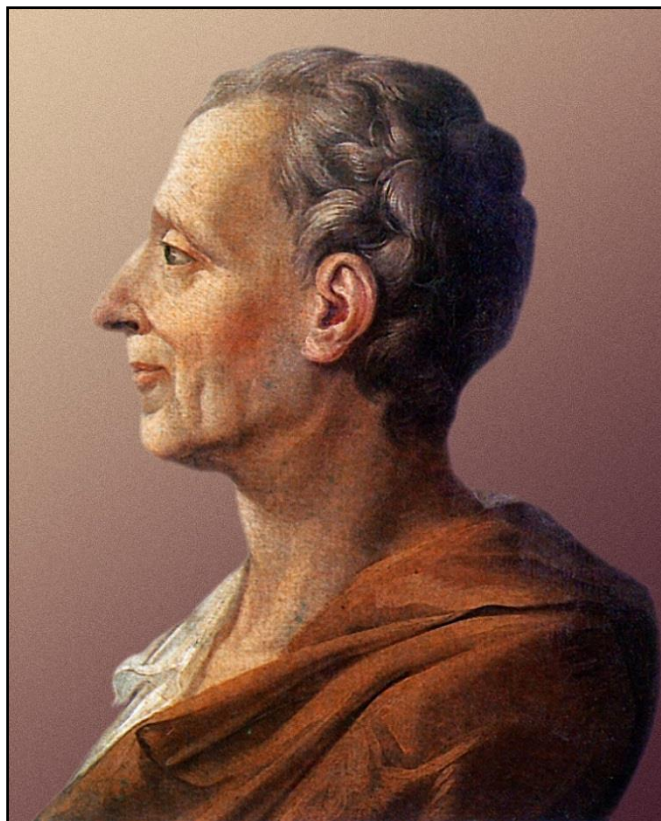
Ačkoliv by popsané skutečnosti naznačovaly, že československé vězeňství během posledních dvaceti let socialismu nepřineslo nic dobrého a pouze tvrdě stíhalo delikventy, není tomu tak. I v této době nového „temna“ vycházely vězeňské řády a rozkazy náčelníka správy SNV, na jejichž základě mohla být prováděna nápravně výchovná činnost, během níž se nejvíce uplatňovali právě pedagogové a psychologové. Jejich praktické provádění však nezřídka záviselo na ochotě náčelníků věznic, kteří rozhodovali o tom, jak bude výkon trestu probíhat a budou-li upřednostňovat ideologické postoje nebo odborné postupy.

Důležitý zlom pro československé vězeňství představuje listopad roku 1989, po němž došlo k zásadním změnám, které mimo jiné přinesly novou vlnu humanizace výkonu trestu, jež přinesla i nové podmínky penitenciárním pedagogům a psychologům. Byla tak nastoupena cesta k současným trendům nápravné výchovy, které se staly nedílnou složkou nové „Koncepce rozvoje vězeňství v ČR“, schválené v roce 1991. Ta byla po schválení Radou Evropa realizována zákonem č. 555/1992 Sb. o Vězeňské službě a justiční strážci České republiky, na jehož základě došlo 1. ledna 1993 ke vzniku současně Vězeňské služby ČR. To už je ale jiná kapitola, přesahující rozsah této studie.

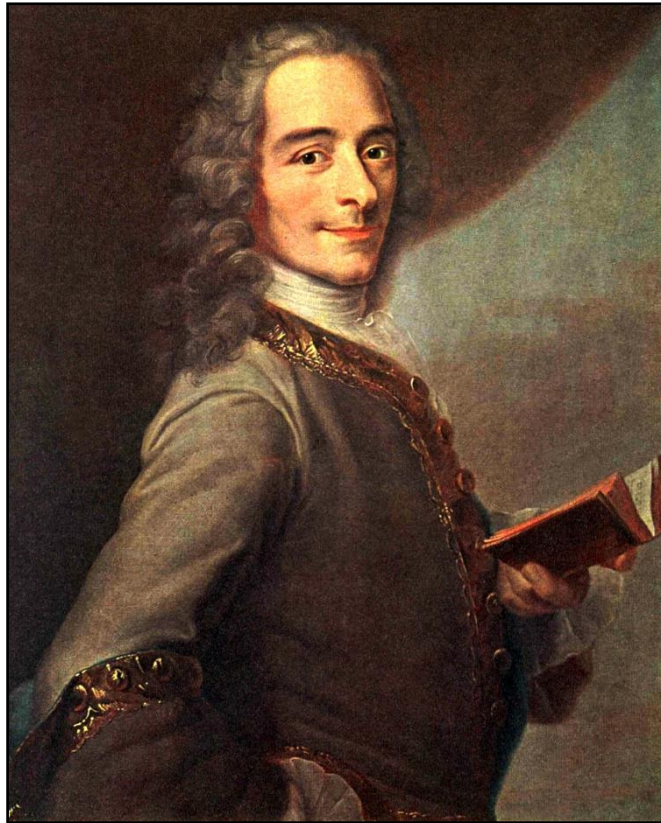
Obrazové přílohy

Právní kniha Saské zrcadlo (foto www.wikipedia.org)

Charles Loius de Montesquieu (foto: www.wikipedia.org)

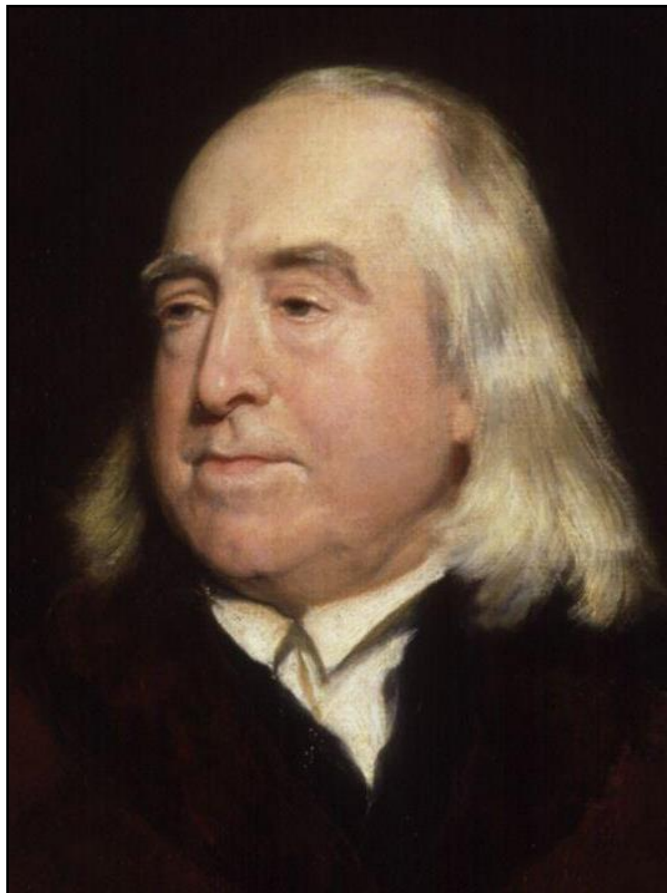
François Marie Arouet (Voltaire) (foto: www.wikipedia.org)

Denis Diderot (foto: www.wikipedia.org)

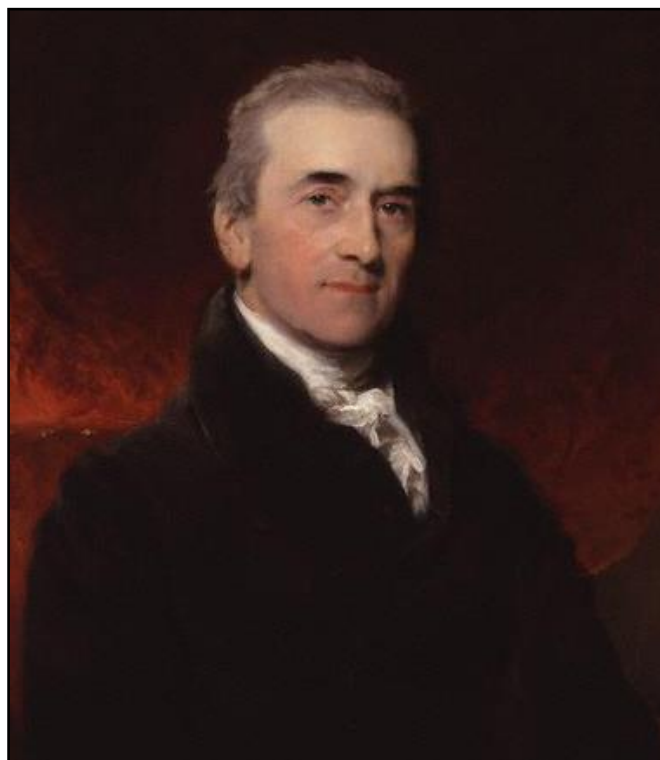
Cesare Beccaria (foto: www.wikipedia.org)

Jeremy Bentham (foto: www.wikipedia.org)

John Howard (foto: www.wikipedia.org)

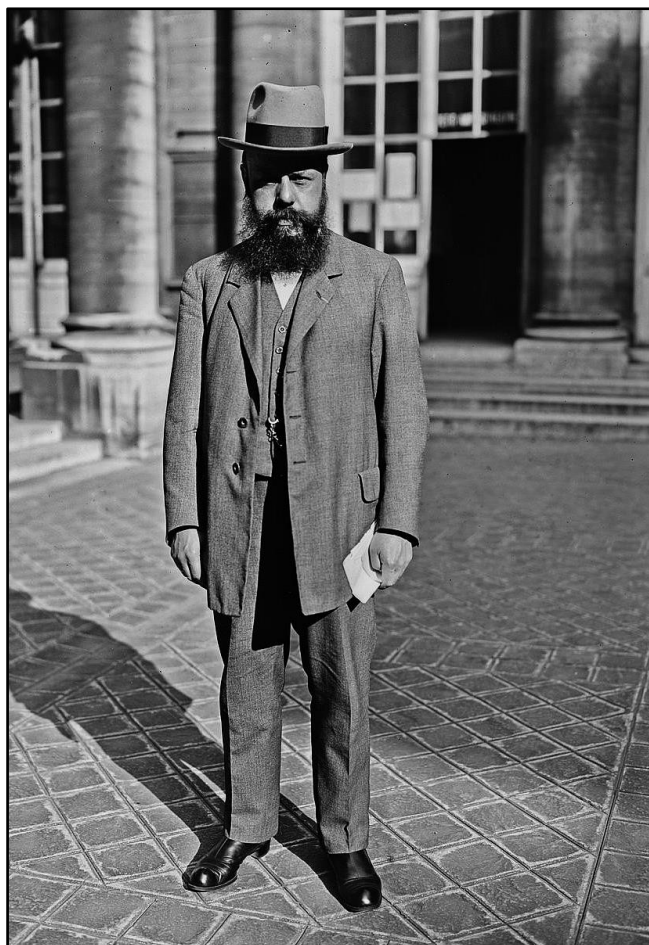
Sir Samuel Romilly (foto: www.wikipedia.org)

Sir Robert Peel (foto: www.wikipedia.org)

Josef von Sonnenfels (foto: www.wikipedia.org)

Profesor Louis Vervaeck v roce 1922 (foto: <http://gallica.bnf.fr>)

JUDr. F. Kočí při přednášce pro trestance v Plzni na Borech (foto: KDH)

Věžeňský orchestr v borské trestnici, 1926 (foto: KDH)

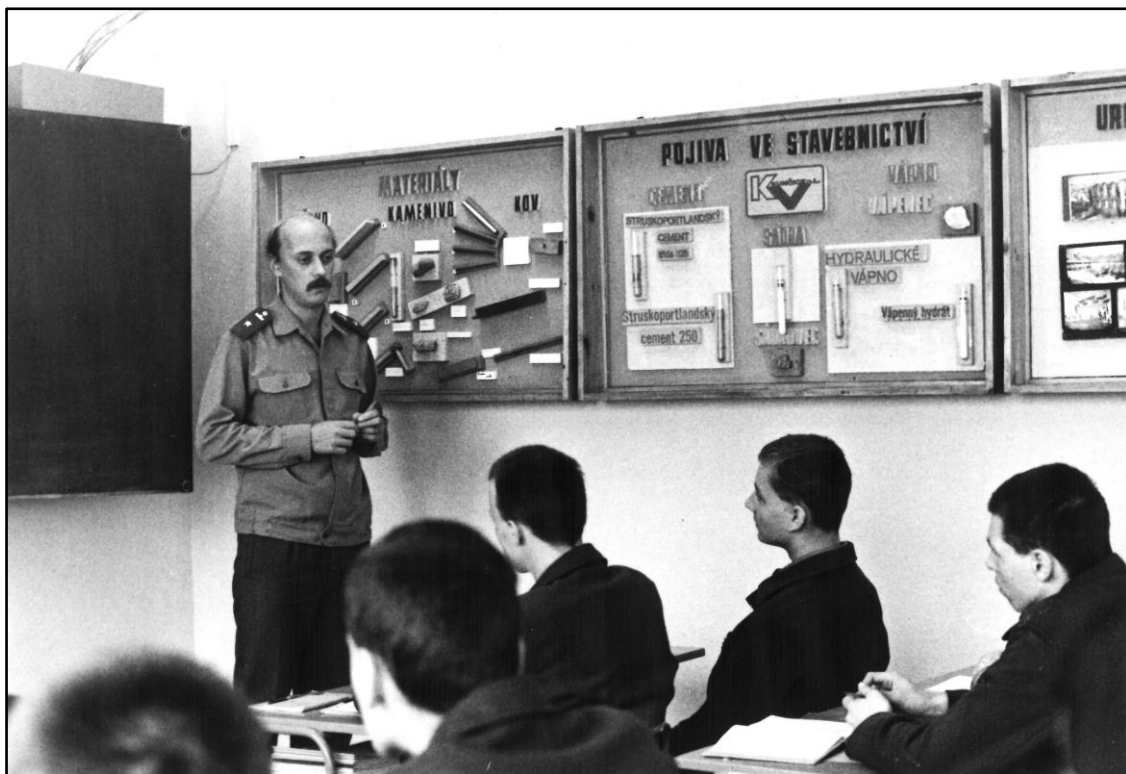
Věžeňská knihovna v borské trestnici, 1926 (foto: KDH)

Jídelna a kino Ústavu pro mladistvé delikventy v Zámrsku, přelom 40. a 50. l. 20. st. (foto: KDH)

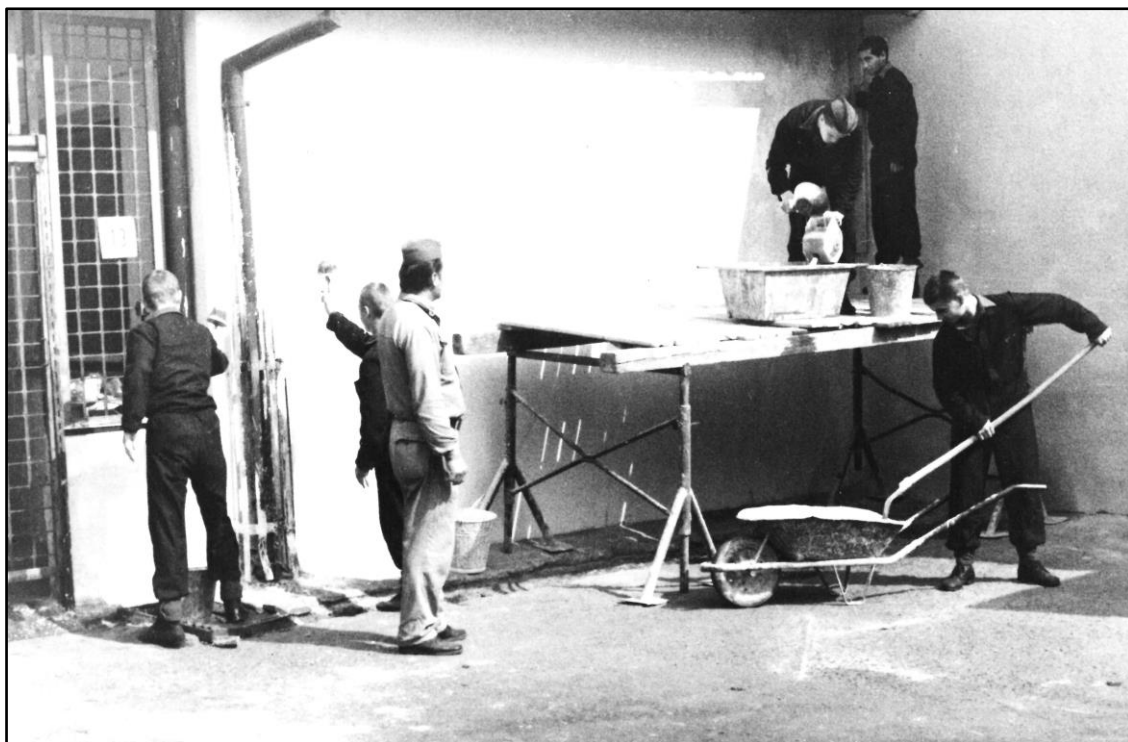
Přehlídka prací chovanců Ústavu pro mladistvé delikventy v Zámrsku, přelom 40. a 50. l. 20. st. (foto: KDH)

Střední odborné učiliště v NVÚ Libkovic, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Střední odborné učiliště v NVÚ Libkovic, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Střední odborné učiliště v NVÚ Libkovic, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Kulturně společenská místnost v NVÚ Libkovic, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

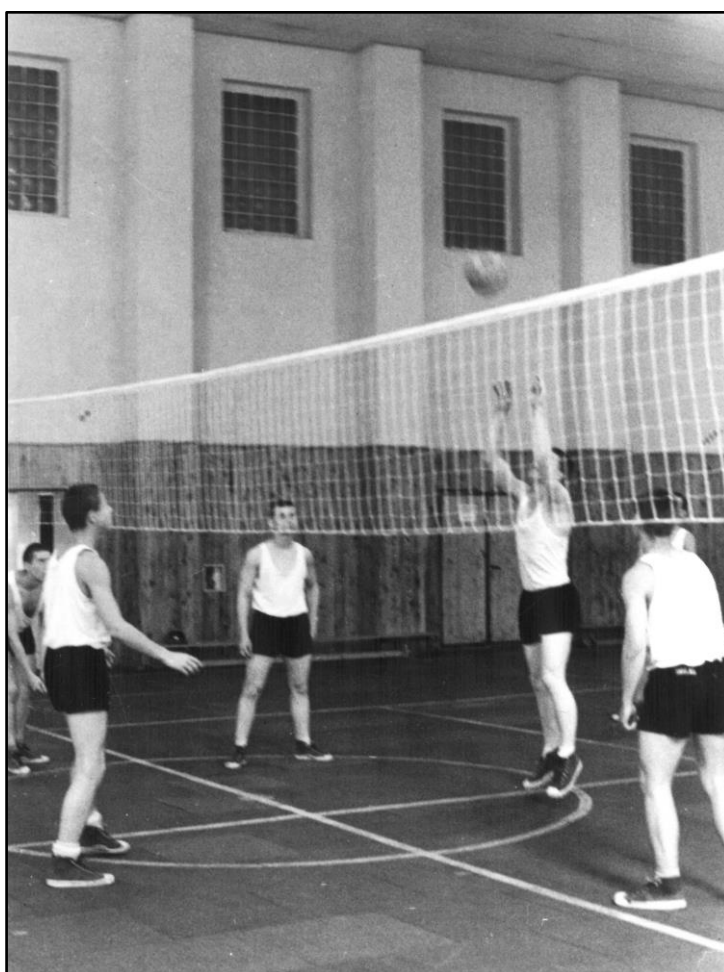
Zájmová činnost v NVÚ Pardubice, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Školské vzdělávací středisko v NVÚ Pardubice, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Pohovor v kanceláři vychovatele v NVÚ Pardubice, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Tělovýchovná činnost v NVÚ Libkovic, 80. l. 20. st. (foto: KDH)

Stanovený stupeň vzdělání funkcionářů oddělení NVČ

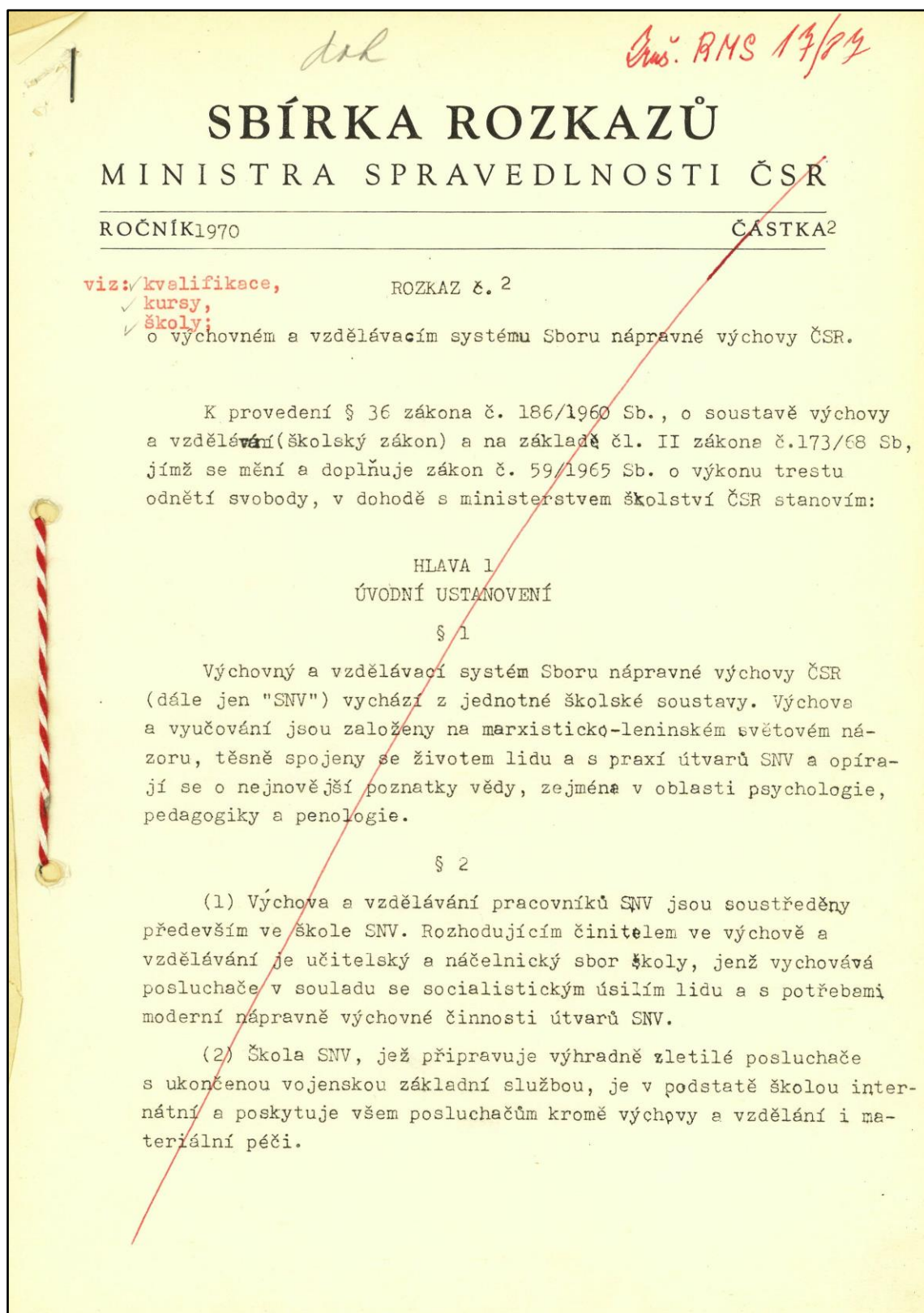
NÁČELNÍK ODDĚLENÍ	vysoká škola, odborná škola SNV
ZÁSTUPCE	vysoká škola, odborná škola SNV
PEDAGOG	vysoká škola příslušného směru, odborná škola SNV
PSYCHOLOG	vysoká škola příslušného směru, odborná škola SNV
SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK	alternativa středního a vysokoškolského vzdělání příslušného směru, odborná škola SNV
VELITEL ODDÍLU	vysoká škola, odborná škola SNV
VYCHOVATEL	alternativa středního a vysokoškolského vzdělání, odborná škola SNV
REFERENT REŽIMU	střední vzdělání s maturitou, odborná škola SNV
VELITEL ŠKOLSKÉHO VZDĚLÁVACÍHO STŘEDISKA	vysoká škola příslušného směru, odborná škola SNV
UČITEL	vysoká škola příslušného směru, odborná škola SNV
MISTR ODBORNÉ VÝCHOVY	vyučen v oboru, alternativa průmyslové školy a vysoké školy, pedagogické minimum

Poznámka: Školská vzdělávací střediska jsou zřízena v osmi nápravně výchovných ústavech.

Přehled požadovaného vzdělání pro příslušníky oddělení NVČ v 80. letech 20. století (foto: KDH)

		prospěl s vyzna- menáním		prospěl velmi dobře		prospěl		neprospěl		neklasi- fikován	
		ročník		ročník		ročník		ročník		ročník	
		1.	2.	1.	2.	1.	2.	1.	2.	1.	2.
Libkovice	1986/87	0	2	5	6	20	21	0	0	0	0
	1985/86	0	0	2	2	21	26	1	0	0	0
Opava	1986/87	3	4	3	6	9	3	0	0	0	0
	1985/86	3	5	4	1	6	8	0	0	0	0
Pardubice	1986/87	6	4	5	10	13	5	0	0	0	0
	1985/86	6	6	6	4	9	7	1	0	0	0
Plzeň	1986/87	5	1	6	4	11	12	2	1	0	0
	1985/86	1	0	4	4	13	11	0	0	0	0
Příbram	1986/87	2	5	3	8	13	7	2	0	0	0
	1985/86	3	–	7	–	6	–	2	–	6	–
Rýnovice	1986/87	2	1	2	3	17	14	2	2	0	0
	1985/86	0	1	8	8	9	10	7	0	1	0
Valdice	1986/87	1	8	10	3	9	8	1	1	0	0
	1985/86	3	4	6	3	17	13	0	0	0	0
Vinařice	1986/87	2	3	4	5	13	16	2	0	0	0
	1985/86	4	3	7	6	16	10	0	0	0	0
Celkem	1986/87	21	28	38	45	105	86	9	4	0	0
	1985/86	20	19	44	28	97	85	11	0	7	0

*Celkový prospěch ve Školských vzdělávacích střediscích v letech 1985-1987
(foto: KDH)*

Rozkaz ministra spravedlnosti č. 2/1970 (foto: GR VS ČR)

Změna RMS 25/82

SBÍRKA ROZKAZŮ

náčelníka správy Sboru nápravné výchovy ČSR

Ročník 1975

Částka 23

✓ NVČ

ROZKAZ č. 23

o činnosti pedagogů a psychologů ve Sboru nápravné výchovy ČSR

Podle Čl. 7 odst. 2 RMS č. 9/1974, kterým se vydává organizační řád správy Sboru nápravné výchovy ministerstva spravedlnosti ČSR, s t a n o v í m :

§ 1

Obecné ustanovení

(1) Pedagog a psycholog jsou odbornými pracovníky oddělení nápravně výchovné činnosti (dále jen "NVČ") příslušného útvaru Sboru nápravné výchovy ČSR (dále jen "SNV"); při plnění služebních úkolů (§ 2 násl.) se řídí zejména příslušnými předpisy a pokyny náčelníka tohoto oddělení, jakož i zásadami marxistického pojetí pedagogiky a psychologie, a soustavně usilují o to, aby v souladu s politikou Komunistické strany Československa byly důsledně uplatňovány v prováděné NVČ.

(2) Pedagog a psycholog jsou oprávněni, a to se souhlasem náčelníka oddělení NVČ a v rozsahu jím stanoveném, ukládat určeným příslušníkům SNV z oddělení NVČ závazné metodické pokyny a jejich plnění kontrolovat a vyhodnocovat.

(3) K účelu uvedenému v odstavci 1 pedagog a psycholog zejména:

- a/ zvyšují soustavně své odborné a politické znalosti (např. formou postgraduálního studia, hospitací na pracovištích doporučených odborem NVČ správy SNV, účasti na odborných seminářích, konferencích nebo symposiích);
- b/ sledují politické, hospodářské a kulturní dění ve společnosti, účastní se aktivně veřejného života a získané poznatky využívají

Rozkaz náčelníka správy Sboru nápravné výchovy č. 23/1975 (foto: GŘ VS ČR)

Použité prameny a literatura

- Tomáš BURSÍK, *Násilí páchané na politických vězních na Borech v letech 1948-1952*, in: Paměť a dějiny č. 4/2008, Praha 2008.
- Jiří ČEPELÁK, *Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni a příslušní doporučení*, in: Bulletin Sboru nápravné výchovy ČSR 1/1969, Praha 1969.
- Růžena DAŠEVSKÁ, *Skupinové poradenství*, in: Zpravodaj SNV, říjen 1980, Praha 1980.
- James A. INCIARDI, *Trestní spravedlnost*, Praha 1994.
- Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, Praha 2000.
- Ludmila HAVRÁNKOVÁ, *Úloha pedagoga*, in: Zpravodaj SNV, 2/1989, Praha 1989.
- Ondřej HLADÍK, *Kriminalita v Rudolfínské Praze*, Červený Kostelec 2011.
- O. HLADÍK, *Studijní cesta JUDr. Vladimíra Solnaře v letech 1923 a 1924*, in: Historická penologie 1/2006, Praha 2006.
- O. HLADÍK, *Vznik ústavu pro mladistvé provinilce a choré vězně ve Valdicích*, in: Historická penologie 3/2007, Praha 2007.
- O. HLADÍK, *Proměny vězeňského stravování*, in: Historická penologie 3/2010, Praha 2010.
- O. HLADÍK, *Delikvent a třídní nepřítel*, in: České vězeňství 1/2010, Praha, 2010.
- Dušan JANÁK, *Organizace a řízení československého vězeňství 1945-1955*, in: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955, příloha Českého vězeňství 3/2001, Praha 2001.
- Martina KÁNSKÁ, *Resocializace kontra prizonizace v instituci pro výkon trestu odnětí svobody typu dohled*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2006.
- Karel KVÍDERA, *Nápravně výchovná činnost*, skripta VŠ SNB, Praha 1981.
- Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, příloha Českého vězeňství 4/1999, Praha 1999.
- A. KÝR, *Doc. PhDr. Jiří Čepelák, CSc. (1915-1989)*, in: Historická penologie 2/2003, Praha 2003.
- A. KÝR, *Typologie historických vězeňských zařízení*, in: Historická penologie 1/2005, Praha 2005.
- A. KÝR, *Protektorátní vězeňství se zřetelem na činnost pankrácké věznice*, in: Historická penologie 1/2008, Praha 2008.
- A. KÝR, Aleš – A. KAFKOVÁ, *Proměny odborné přípravy vězeňského personálu*, in: Historická penologie 2/2010, Praha 2010.
- Jiří MASTEJ – Miroslav MAYER – Pavel ŠTRUNC, *Diferencovaný výkon trestu odnětí svobody v ČSR*, Praha 1988.
- Jiří NĚMEC, *Práce s psychopaty*, in: Zpravodaj SNS 4/1988, Praha 1988.
- Lukáš PALEČEK, *130. výročí narození právníka a humanisty JUDr. Františka Kočího*, in: Historická penologie 3/2010, Praha 2010.
- Petr PRASEK, *Z práce specialistů*, in: Zpravodaj SNV, říjen 1980, Praha 1980.
- František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců*, reedice, příloha časopisu České vězeňství 4, 5/1995, Praha 1995.

- Marie SOTOLÁŘOVÁ, *Penitenciární psychologie I.*, Učební text pro SOŠ SNV – katedra odborné přípravy SNV, Praha 1985.
- Jan TOLAR, *Výkon trestu*, Příručky příslušníků SNV ČSR, svazek V., Praha, 1973.
- Ivo TOMÁŠEK – Alena MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii I.*, In Zpravodaj SNV 5/1987, Praha: Sbor nápravné výchovy ČSR, 1987.
- I TOMÁŠEK – A MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii II.*, In Zpravodaj SNV 1/1988, Praha 1988.
- I. TOMÁŠEK – A. MAREŠOVÁ, *Využití pedagogické diagnostiky v penologii III.*, In Zpravodaj SNV 5/1988, Praha 1988.
- Jan UHLÍK, F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století, příloha časopisu České vězeňství 2/1997, Praha 1997.
- J. UHLÍK, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*, Stráž p. Ralskem 2006.
- Miloš WEINGART, *Nejstarší slovanská legenda o svatém Václavu*, Praha 1940.
- kol., *Historie, fakta, svědectví*, Brno: Úřad pro ochranu hospodářské soutěže, 2008.
- Vězeňství v Československé republice*, Praha: ministerstvo spravedlnosti, 1930.
- Ottova encyklopedie obecných vědomostí*, elektronická edice na DVD, Zlín: AION, reedice 2007.

Internet

- BURSÍK, Tomáš, *Amnestie 1952-1963* [online], [citováno 26. 1. 2011], http://www.totalita.cz/vez/vez_amnestie.php
- HRNČÍŘOVÁ, Alena, *Quo vadis vězeňští psychologové?* [online], Html ed., [citováno 7. 12. 2010], <http://www.afp.wz.cz/clanky.html>
- Právní dějiny* [online], Html ed., [citováno 29. 12. 2010], <http://www.pravnidejiny.estranky.cz/>
- Emil Pavel Lány* [online], Html ed., [citováno 15. 1. 2011], ISSN 1802-0488, http://www.uhersko.com/emil_pavel.htm
- Vnitřní stráž* [online], Html ed., [citováno 29. 1. 2011], http://www.valka.cz/clanek_12045.html